

თავი მესამე

კოპულიზმი საქართველოში: გამსახურდიას ფენომენი

გუგუნი

1 992 წლის 2 იანვარს საქართველოს ტელევიზიით გადაიკა ახლად-შექმნილი სამხედრო საბჭოს დეკლარაცია. დეკლარაციის თანახმად, „მიღებულ იქნა კონსტიტუციური გადაწყვეტილება, რომელმაც აღადგინა სამართლიანობა“. დეკლარაციაში დაგმოიხილი იყო პრეზიდენტ გამსახურდიას მთავრობა, რომელმაც აკცავდა საქართველოს სსრ 1922, 1927, 1937 და 1978 წლების კონსტიტუციების ტოტალიტარულ პრინციპებს.¹ უარყოფდა რა გამსახურდიას ისტორიულ ლეგიტიმაციას, სამხედრო საბჭო ადასტურებდა, რომ 15 თვის წინ ერთხმად არჩეული პარლამენტი, დაითხოვეს და კონსტიტუციის მოქმედება შეჩერდა. თბილისში საგანგებო მდგომარეობა და კომუნდანტის საათი გამოცხადდა. როგორც კი ახალი მთავრობა შეიქმნებოდა, სამხედრო საბჭო მოიხსნიდა უფლებამოსილებებს. ოთხი დღის შემდეგ 6 იანვარს 3:30 სთ-ზე ქანცამოლეულმა გამსახურდიამ, რომელიც მთავრობის სასახლის სარდაფის კაფეტერიაში იყო გამოკეტილი, დარჩენილი მხარდამტყრები შეკრიბა და საარტილერიო ცეცხლის ხმაურში თვალცრემლიან მომზრევებს შეატყობინა თავისი გადაწყვეტილება დედაქალაქის დატოვების შესახებ. დაახლოებით 8 საათზე სამმა ჯავშნიანმა პერსონალურმა ავტომანქანამ, ორმა ავტობუსმა და რამდენიმე ავტომობილმა, რომლებშიც ისინი გამსახურდია, თავისი ოჯახი და 80 ერთგული თანამოაზრე, დატოვა „ბუნკერი“ – ეს ტერმინი ოპოზიციის პიტლერთან პარალელის გასაველებად პქონდა შერჩეული. მთავრობის სასახლის ალყამ ბოლო მოუღო 15-თვიან ტრიუმფსა და ტრაგედიას. გასაქცევი გზის გავლით, რომელიც რუსულ ძალებს პქონდათ განხილი მისთვის, დამოუკიდებელი საქართველოს პირველმა სახალხოდ არჩეულმა პრეზიდენტმა, სიცოცხლის გადასარჩენად, თავი მეზობელ სომხეთს შეაფარა და უკან მოიტოვა დამსხვრეული ილუზიებისა და უიღბლო გადაწყვეტილებების შემზარავი სატანჯველი.² 107 ქართველი დაიღუპა და 527-ზე მეტი დაიჭრა. საქართველოს არქიტექტურული

საგანძურის, სასტუმრო თბილისი და №1 სკოლა, ნანგრევებად იყო ქცეული. გამსახურდიათ თავის 1990 წლის ნოემბრის ინაუგურაციაზე ინიციატივით მთელი მსოფლიოსათვის, მაგრამ სულ რაღაც ერთი წლის შემდეგ საქართველო იქცა არაკომპეტენტური ავტორიტარიზმის მაგალითად და ერთ-ერთ ისეთ სახელმწიფოდ პოსტსაბჭოთა სფეროში, რომელმაც ყველაზე ადრე იგეგმა წარუმატებლობა. 1990 წელს საქართველოს უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარედ საყოველთაო ალტერნატიული სულისკვეთებით არჩევიდან ზუსტად სამი წლის შემდეგ ზვიად გამსახურდია 54 წლის ასაკში სამეგრელოში საექვო ვითარებაში გარდაიცვალა.

ზვიად გამსახურდია მიმართავს საქართველოს პარლამენტს

ეს უჩვეულო მოვლენები ჩვეულებრივ ქართული ნაციონალიზმის დესტრუქციული ძალით აიხსნება. გამსახურდიას ხანა (1990-92) განიხილება როგორც ნაციონალიზმის მწვერვალი. მაგრამ ნაციონალიზმი ნებისმიერი დროის ქართული პოლიტიკის არასრული თეორიული ჩარჩოა გამსახურდიას აღზევებისა და დაცემის ჩათვლით. გამსახურდიას სწამდა ნახევრად მითოლოგიური და რასობრივად წმინდა ქართული წარსულის;

ის საქართველოს ადარებდა მკედრითი აღმდგარ ლაზარეს, მაგრამ გამსახურდიას დიდი პოპულარობა მხოლოდ ამ ფანტაზიებით არ იყო განპირობებული. ის სოციალური კონსერვატიზმის მიმდევარი გახლდათ და აქელირებდა ქართველთა შორის საბჭოთა პერიოდადმდელი უმანკო დროებისადმი ნოსტალგიური სწრაფვით, რაც გამოხატული იყო ტრადიციული ოჯახური როლით, მეგობრობით, რელიგიითა და თავგანწირვით, იმ თვისებებით, რომლებიც გამსახურდიას შინაგანად ქართულ თვისებებად შიაზნდა.⁵ ის მიმართავდა „პატარა ადამიანს“, რომელსაც არ მისცემია შანსი, ეცხოვრა ქართული ნომენკლატურისათვის ხელმისაწვდომი პრივილეგირებული ცხოვრების წესით, ასევე ახალგაზრდობასა და ინტელიგენციას. მისი მხარდაჭერა სოციალური პეტროგენულობით ხასიათდებოდა და ემყარებოდა, უსულგულო თანამედროვეობის და სოციალური არამობილურობის გამო დაგროვილ აღმფოთებას, რასაც სოციალური სტატუსისა და სიმდიდრის მოპოვების სირთულე და მსოფლიოს მიერ საქართველოს არაღიარებით გამოწვეული უკმაყოფილება ემატებოდა. გამსახურდია საქართველოს თანამედროვეობის კრიზისს ასახავდა. მისი მთავრობა სწრაფად შეიქსო სოციალურად მარგინალური ხელოვანებით, მღვდლებით და ყოფილი მსჯავრდებულებით, ახლა მათი დრო იყო.

გამსახურდია ექსტრემალურ ვითარებაში გამოჩნდა სარბიულზე: ქვეყნის დაშლა და ეკონომიკის ვარდნა სახიფათო სისწრაფით მიმდინარეობდა და საზოგადოებაც უკიდურესად პოლარიზებული იყო. მისი პოლიტიკური მეთოდები ნაციონალიზმის, პოპულიზმის, რელიგიურობისა და კონსერვატიზმის რადიკალური ნარევი იყო. უპირველეს ყოვლისა, გამსახურდია მესამე მსოფლიოს ბევრი ლიდერის მსგავსად, იმპერიული სისტემის პროდუქტი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ მწვავედ უპირისპირდებოდა საბჭოთა სტრუქტურებსა და ლირებულებებს, ის მაინც მათი მსგავსი ჩამოსხმის გახლდათ, რაც განსაკუთრებით ნათლად ჩანდა კანონის, პრესის, პარლამენტისა და ოპოზიციის მიმართ გამსახურდიას პატერნალისტურ დამოკიდებულებაში. გამსახურდია ისე იქცეოდა, როგორც საბჭოთა პარტიული ბოსი: გულში ქართულ ეროვნულ ინტერესებს ატარებდა, მაგრამ ავტორიტარული ჩვევები საბჭოთა სისტემისგან ჰქონდა შესისხლხორცებული, რამაც ის, საბოლოოდ, დაამარცხა კედეც.

მეორე, გამსახურდია ცდილობდა შეექმნა კვაზიდემოკრატიული ხელისუფლება ზედაპირულად მოდერნიზებულ, მაგრამ ღრმად ტრადიციულ კულტურაში. ქრისტოფერ კლაფიმმა საქართველოს მსგავსი კულტურები დაახასიათა, როგორც ნეოპატრიმონიალური – სადაც სახელისუფლებო სტრუქტურების საფუძველი პირადი ურთიერთობები და სტატუსი იყო და სადაც ოფიციალურ და კერძო სამყაროს შორის განსხვავებები ძალიან მცირეა.⁶ ეს არის საზოგადოება, რომელშიც დომინირებენ პატრონები და კლიენტები, რომლებიც შეკრულნი არიან ეთნიკურობისა

და ნათესაობის ან ახლო მეგობრობისა და თანამშრომლობის ნიშნით. ასეთ საზოგადოებაში კაბინეტებში მოკალათებული პიროვნებები იქცევიან პოლიტიკური ძალაუფლებისა და რესურსების წყაროდ. ეს დაგვიხმარება, რათა გავიგოთ იმის მიზეზი, თუ რატომ ვერ მოიკიდეს საქართველოში ფეხი პარტიებმა და ლეგიტიმურმა ეროვნულმა ინსტიტუტებმა, რომლებიც ხალხის მონაწილეობას ემყარებოდნენ. ინსტიტუტი, როგორც ასეთი, პიროვნებისაგან განსხვავებით, პრინციპული მნიშვნელობის არ იყო ხალხისთვის.

შესამე, გამსახურდია არ მართავედა სუვერენულ სახელმწიფოს. საქართველო არ იყო დამოუკიდებელი სსრკ-ის დაშლამდე ანუ 1991 წლის დეკემბრამდე. გამსახურდიას მანევრირება უწყვედა მომაკვდავი იმპერიული სახელმწიფოს ფარგლებში, რომელსაც ჯერ კიდევ შესწევდა ძალა საქართველოს ხელისუფლებისთვის საბოტაჟი გაენია. მეოთხე, გამსახურდია აღმოჩნდა ეთნიკურად და პოლიტიკურად ფრაგმენტირებული სახელმწიფოს პირისპირ. არაქართველები ნაკლებად იჭნდნენ ლოიალურობას ახალი სახელმწიფოს მიმართ და ქართული ოპოზიცია, რომელიც ის-ის იყო გამოდიოდა მინისტრეშეთიდან, არ იცნობდა მშვიდობიანი მეტოქეობის წესებს. მას სახელმწიფოს კონტროლი მიაჩნდა ძალაუფლებისა და თვითგადარჩენის ერთადერთ გზად.

და ბოლოს, გამსახურდია აღმოჩნდა უპრეცედენტო ეკონომიკური კატასტროფის პირისპირ ისე, რომ მას ფუნქციონირებადი საბაზრო ეკონომიკის შესაქმნელად არ გააჩნდა არც რესურსები და არც კომპეტენტურობა. საქართველოს არ შეეძლო თავისი ვალუტა და ვერ აკონტროლებდა ვაჭრობასა თუ მიგრაციას თავის საზღვრებზე. ნარმატიული სახალხო მობილიზაცია ერთდროულად მოითხოვდა და ნარმოშობდა კიდევ, რადიკალურ გადაწყვეტილებებს. სამხრეთ ოსეთისა თუ სხვა მსგავს საკითხებზე საუბრისას გამსახურდია იძულებული იყო დაედასტურებინა, რომ თავად უფრო რადიკალური იყო, ვიდრე ოპოზიცია.⁷

ასეთი პირობები ხელს უწყობდა ქარიზმატულ პოლიტიკას. გამსახურდიამ ვერ დაიცვა ლეგიტიმურობა გაუმჯობესებული ცხოვრების დონით. ადგილობრივი ბურჟუაზიის, სახელმწიფო შემოსავლებისა თუ უცხოური ინვესტიციების გარეშე, ის იძულებული იყო დაყრდნობოდა იმას, რაც გააჩნდა – თვითდინებაზე მიშვებული ფორმის სახელმწიფო სოციალიზმს, მასობრივ სწრაფვას ცვლილებებისადმი და საკუთარ პიროვნებას. საქართველოს ნეოპატრიმონიალური კულტურის კონტექსტში, ლეგიტიმური სახელმწიფო ინსტიტუტების გარეშე, ხელისუფლებას პრეზიდენტი განასახიერებდა. ქარიზმა იყო გამსახურდიას ხელისუფლების ყველაზე სანდო წყარო. მათმა უმეტესობამ, ვინც გამსახურდიას მისცა ხმა, ხმა მისცა ადამიანს და არა პროგრამას. გამსახურდიას იდენტიფიკაციამ სახელმწიფოსთან მის მიმართ მოწინება და დამოკიდებულება გააღვივა, მაგრამ ასევე მოიტანა

ოპოზიციის წარმომადგენლების მოლაღატეებად შერაცხვა და უმცირესობის ვიქტიმიზაცია. ამან გააძლიერა პოლიტიკური ექსტრემიზმი ოპოზიციაში და ხელი შეუწყო სახელისუფლებო რეპრესიებს. კომპრომისისათვის ადგილი აღარ დარჩა. გამსახურდისა ხელმძღვანელობის სტილმა ძირი გამოუთხარა ჩანასახოვან მდგომარეობაში მყოფ წარმომადგენლობით ინსტიტუტებს საქართველოში; ის პირდაპირ მოუწოდებდა მასებს, რომ გადაეღახათ ინსტიტუციური დაბრკოლებები. ეკონომიკურმა ქაოსმა ხელი შეუწყო განტყვევის ვაცების ძებნას, საქართველოში ესენი იყვნენ კომუნისტები, „ნითელი ინტელიგენცია“, სსრკ, ეროვნული უმცირესობები, და ბოლოს, დასავლეთი. საქართველო არ იყო განწირული პოპულისტური ავტორიტარიზმისათვის. გამსახურდისა პიროვნებამ და სტილმა კრიტიკული ფაქტორის როლი შეასრულა იმ ტრაგედიაში, რაც შემდგომ განვითარდა. ვაცლავ ჰაველი რომ ყოფილიყო საქართველოში, მოვლენები სხვაგვარად განვითარდებოდა. მაგრამ საქართველოში არსებული ფსიქოლოგიური, კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური პირობები გამსახურდისა პიროვნებისთვის იყო ხელსაყრელი და არა ჰაველის. მსგავსმა გარემოებებმა სხვა პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებში მსგავსი პიროვნებები და რეჟიმები წარმოშვა.

პოპულიზმი იდეოლოგიურად ბუნდოვანი და პოლიტიკურად მოქნილია. უმეტესად, ის ადვილად ერგება სხვადასხვა სოციალ-ეკონომიკურ კონტექსტს; იღებს ურიცხვი რაოდენობის ორგანიზაციულ ფორმას და იფორმქნება გარდამავალ პერიოდებში, როცა გარკვეულობა დაკარგულია, მომავალი კი – საფრთხის შემცველი. მას შეუძლია ფესვი გაადგას ნებისმიერ სოციალურ კლასში; შეიძლება იყოს რურალური და არალიბერალური ან ურბანული და დემოკრატიული.⁹ ინტელექტუალური რაობისა და სოციოლოგიური შეუსაბამობის პრობლემის კვლევისას მარგარეტ კანოვანი თავის ნაშრომში პოპულიზმის შესახებ, მის შვიდ განმარტებას გეთავაზობს.¹⁰ თავად მისი აზრით, პოპულისტური მოძრაობები „გულისხმობს გარკვეულ სახის ეგზალტაციას და „ხალხზე“ აპელირებას; და ყველა მათგანი ამა თუ იმ აზრით ანტიელიტისტურია.“¹¹ ეს ნათელს პფენს ისეთი პოსტსაბჭოთა ფიგურებისათვის დამახასიათებელ არსებით თვისებებს, როგორებიც იყვნენ ელცინი, გამსახურდია და ლუკაშენკო. ამავე დროს, იკვეთება სხვა თვისებებიც: ეთნიკურად „სხვების“, ინტელექტუალების, ან უცხოეთის მთავრობების განტყვევის ვაცად გამოცხადება; სახელმწიფოს მიერ მართული ეკონომიკა (თუმცა არა უცილობლად საკუთრებაში მყოფი); პრესის მანიპულირება; ზანგასმა ქარიზმატულ ძალაუფლებაზე; განსაკუთრებული ბედისწერა ერისათვის; ძლიერი საპრეზიდენტო სისტემით გამყარებული ხელმძღვანელის კულტი. მასობრივი დემონსტრაციები, პლებისციტები და პოლიტიკური ზენოლა მასობრივი მობილიზაციის ინსტრუმენტია. გამსახურდისა რეჟიმი იმპერატორ ლუი ნაპოლეონის მსგავსად იმართებოდა

საყოველთაო თანხმობით, არჩევნებითა და რეფერენდუმებით, მაგრამ მას უკან სწევდა პოპულისტური იდეები და არადემოკრატიული სტრუქტურები.¹¹

ზვიად გამსახურდია

ზვიად გამსახურდია ადამიანის უფლებების გამოჩენილი დამცველი იყო 1960-იან და 1970-იან წლებში. ის გაიგივებული იყო რუსეთის დემოკრატიულ მოძრაობასთან, ის გახლდათ ადამიანის უფლებათა დაცვის საინიციატივო ჯგუფის (1974) და საქართველოს პელსინკის სადამკვირვებლო ჯგუფის (1977) ერთ-ერთი დამფუძნებელი. 1956 და 1989 წლებში სამჯერ იყო დაპატიმრებული, ბევრჯერა გაატარა მოყვარული მამის მბრძანებლობის – მწერალ კონსტანტინე გამსახურდიას – გავლენის ქვეშ. თითქმის მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე ის გაუთავებელი კონტროლისა და შეთავაზურობის ქვეშ იყო სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტისაგან (სუკ-ისაგან).¹² ყოველთვის ამის გამო, არც არის გასაკვირი, რომ ის ერთ-ერთი ყველაზე მეტად ავტორიტარული რეჟიმის ხელმძღვანელად მოგვევლინა ყოფილ საბჭოთა კავშირში, 1990 წლის ოქტომბრიდან 1991 წლის იანვრამდე, თუ დაუუკვირდებით მის გამონათქვამებსა და ნაწერებს ამ თანამდებობაზე არჩევამდე და არჩევის შემდეგ, დავინახავთ, რომ მისი სამიზნე იყო არა ადამიანის უფლებები, არამედ ქართველის უფლებები. არალეგალურად გამოცემულ ჟურნალებში, რომლებიც მისი რედაქტორობით ან თანარედაქტორობით გამოდიოდა – „ოქროს სანთისი“, „საქართველოს მოამბე“ და „მოამბე“ – ის ხაზს უსვამდა რუსთაფიკაციის საფრთხეს, ქართველების დემოგრაფიული შემცირების ტენდენციას, კორუფციას საქართველოს ეკლესიაში, საზღვარგარეთ მცხოვრები ქართული თემების (როგორცაა ინგილო მოსახლეობა აზერბაიჯანში) სავალალო მდგომარეობას. მისი განსხვავება რუსეთის დისიდენტური მოძრაობის ლიბერალი წარმომადგენლებისაგან თვალნათლივ გამოჩნდა ე.წ. „გლასნოსტის“ შემდეგ. მაგალითად, 1990 წლის ივლისში გამსახურდია დაუპირისპირდა ანდრეი საბაროვს, ამ უკანასკნელის წინადადების გამო ახალი მულტინაციონალური კავშირის შექმნის შესახებ, სადაც ყველა ერს, მოუხედავად საბჭოთა ფედერაციაში მათი სტატუსისა, უფრო მეტი თანასწორუფლებიანობა ეწებოდა მინიჭებული. გამსახურდიამ ეს ახსნა როგორც იმპერიის შენარჩუნების შექანის მიზანი და არა ეროვნული თანასწორუფლებიანობის პრობლემის გადაჭრის გზა. როგორც ის აღნიშნავდა, ეს იყო „ბოლშევიკური ნაციონალური პოლიტიკის“ გაგრძელება და 1920 წლის მაისის საქართველო-რუსეთის შეთანხმების უკანონო დარღვევა.¹³

გამსახურდიას ნაციონალიზმს დასაეღუთმი თავდაპირველად ზოტბას ასხამდნენ და ნათლავდნენ, როგორც ბრძოლას იმპერიული ცენტრის წინააღმდეგ. მაგრამ სსრკ-ს მასშტაბით მისმა ინტელექტუალურმა

იზოლაციამ, ალტერნატიული პოლიტიკური შეხედულებებისა და დებატების არარსებობამ, შეთქმულებისა და გადატრიალების შიშმა, რაც აღმოცენებულ იყო სუკ-თან მისი მრავალწლიანი ურთიერთობის ნიადაგზე, ის თავდაცვით ეთნოპოპულიზმამდე მიიყვანა. მის კარგად ნაცნობ რიტორიკულ ჩამონათვალში შედიოდა: ეროვნული ერთობა, პატრიოტიზმი, თავგანწირვა, პატარა ადამიანის დაცვა ძლიერთაგან ამა ქვეყნისა, უცხოების არმიღება და მტრების ძიება. 1970-იანებში გამსახურდიას ლეარძლი მიმართული იყო იმპერიის ცენტრისაკენ, 1980-იან წლებში კი მთელი გალიზიანება გადაიტანა რესპუბლიკაში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობებზე, განსაკუთრებით მათზე, ვისაც მიიჩნევდა საქართველოსათვის არამკვიდრ (საბჭოთა კატეგორია) მოსახლეობად, როგორებიც იყვნენ სომხები და ოსები.¹⁴ 1980-იანების ბოლოსათვის გამოჩნდა ახალი მტერი – „ნიუელი ინტელიგენცია“ ანუ ისინი, ვინც ხელი შეუწყო ოფიციალური ქართული კულტურული ნაციონალიზმის ჩამოყალიბებას. ყველა ამ ჯგუფის დემონიზაცია – რასაც დაემატა სტუდენტები, მედია, ყოფილი საბელისუფლებო მოხელეები, რადგან პოლიტიკური ცხოვრება იმ პერიოდში, სულ უფრო უღმობელი გახდა და პოლიტიკური მორჩილების მისაღწევად გამსახურდიას ბრძოლის შემადგენელ ნაწილად იქცა. ის ასახავდა ლენინისტურ მიდგომას პოლიტიკისადმი, რასაც იზიარებდა თითქმის ყველა პოლიტიკური ჯგუფი საქართველოში გამსახურდიას პრეზიდენტობის მთელ პერიოდში, როცა კანონის უზენაესობა იყო დაბრკოლება, ხოლო ზომიერება – კაპიტულაცია. ერთიანობის ძიებამ, რასაც ერთვოდა საბჭოთა პოლიტიკური განათლება აბსოლუტიზმზე, შეუცდომლობაზე, ბრძოლასა და თავდადებაზე აქცენტებით, მონინალბმდეგეები ორ ბანაკად გაყო, სადაც ერთ მხარეს იდგა სწორი, ქეშმარიტი და ერთგული და მეორე მხარეს – მცდარი, ყალბი და ვერაგი. კონსტიტუციური ლიბერალიზმი – რასაც ფარად ზაქარია სამოქალაქო უფლებების დაცვისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობას ანიჭებს – საქართველოში სიახლე და უმრავლესობის უფლებების განხორციელებისათვის დაბრკოლება იყო.¹⁵

გამსახურდიას და მის ოპონენტებს ქართველი „ხალხი“ შიანდათ როგორც ისტორიულად წინ მდგომი ერთადერთი საზოგადოება, რომელსაც უნდა ესარგებლა ოდითგან მინიჭებული უფლებებით თავის სამშობლოში. ამას მხარს უჭერდა თავის დროზე საბჭოთა იდეოლოგია, რომელიც ადგენდა „სუვერენულ“ საზღვრებს კავშირის რესპუბლიკებს შორის და ყოფდა საბჭოთა ნაციონალურ ჯგუფებს პრივილეგიებულ „მკვიდრ“ და ნაკლებად პრივილეგიებულ „არამკვიდრ“ მოსახლეობად. პრინციპში, ნებისმიერი მცდელობა, მოენციკათ მკვიდრი მოსახლეობა თავიანთი ისტორიული მიწიდან, 1970-იანებში მოუღებლად იყო მიჩნეული, თუმცა, რეალურად, მაჰმადიანი შესებებით გადასახლებულ ხალხებს უჭირდათ მამა-პაპათა მიწაზე დაბრუნება.¹⁶ გამსახურდიას განცხადება, რომ მკვიდრ

მოსახლეობას თანდაყოლილი უფლება აქვს და არამკვიდრს – არა, სწორედ ამ პოლიტიკიდან იღებდა სათავეს. ეს მხოლოდ საქართველოსათვის არ არის დამახასიათებელი, ეს ნამდვიანი პრინციპია ბევრ დემოკრატიულ ქვეყანაში, როგორებიცაა გერმანია და იტალია, სადაც არამკვიდრ მოსახლეობას ნაკლები უფლებები აქვთ მინიჭებული. გამსახურდიას საქართველოში ეს ნიშნავდა, რომ საბჭოთა პოზიტიურ დისკრიმინაციას, რომელიც იცავდა ეროვნულ უმცირესობებს (თუმცა სუსტად) ყველი გაუვიდა. ლოგიკურად, არამკვიდრ ხალხს, თუ ისინი არ ფლობდნენ ტერიტორიებს, შეიძლებოდა საცხოვრებელი უფლებების დაკარგვის საფრთხე შექმნოდათ. საქართველოში ემოციური რიტორიკა, რომელიც ქადაგებდა გამორჩეული ჯგუფებისათვის კანონით უპირატესობის მინიჭებას, არამკვიდრთა გასაგონად ხაზს უსვამდა, რომ საქართველოს სახელმწიფო არ იყო მათი სახელმწიფო. ამერიკელ ფურნალისტთან ინტერვიუში გამსახურდია ბრალს სდებდა აზერბაიჯანულ და ოს იმიგრანტებს, რომლებიც „უხეხვევმ თელავენ მკვიდრი ქართველი მოსახლეობის უფლებებს“ და „ცდილობენ ხელყონ საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიული მთლიანობა, მოქალაქეთა სიცოცხლე“.17 კახეთში სიტყვიერ გამოხვლისას, სადაც გაიმართა დისპუტი ადგილობრივ ლეკებთან (დაღესტნის ნახურ და აეარიულ ტომთა ქართული სახელწოდება) მან განაცხადა:

„კახეთი ყოველთვის იყო დემოგრაფიულად ყველაზე სუფთა რეგიონი, სადაც ქართული ელემენტი მუდამ სჭარბობდა, მუდამ მძლავრობდა. ახლა ისე მოგვიჩვენებს საქმე ამ კომუნისტებმა, რომ საგონებელში ვართ ჩავარდნილნი, როგორ გადავარჩინოთ კახეთი. აქეთ თათრობა ეძალდება, იქით ლეკობა ეძალდება, აქეთ სომხობა ეძალდება, აქეთ ოსობა ეძალდება და სადაცაა კახეთს გადაყლაპავენ...“18

ხელისუფლებაში ყოფნის პერიოდში, გამსახურდია ყველას აფრთხილებდა, რომ მხოლოდ ისინი მიიღებდნენ მოქალაქეობის და მინაზე საკუთრების უფლებას, ვინც ხმა მისცა 1991 წლის 31 მარტის რეფერენდუმში საქართველოს დამოუკიდებლობას. გამსახურდიას დაჟინებული სწრაფვა იდეოლოგიურად მართებული სადმი, ლენინის პოლიტიკას ნააგავდა, რომელიც ადრე თუ გვიან წინააღმდეგობის მოძრაობას წარმოქმნიდა ქვეყნის შიგნით. შიდა და გარე მტრებთან ბრძოლა ამართლებდა სხვაგვარად შოაზროვნებებს რეპრესიებს და საფუძველს უყრიდა მტრულ კამპანიას ალტერნატიული პოლიტიკური იდეოლოგიების წინააღმდეგ, მაგალითად, ლიბერალურის, რადიკალურისა თუ კომუნისტურის. გამსახურდია გამუდმებით სასაცილოდ იგდებდა ე.წ. ოპოზიციას და უნოდებდა უბადრუკს, „უმცირესობას“, რომელსაც არ ექონდა არანაირი პლატფორმა, „კრიმინალურს“ და „ანტიკონსტიტუციურს“.

17 გაზეთი „ვერია“, 6.06 1990 № 23

შევარდნაძესთან და მოსკოვში თავმოყრილ სხვა შეთქმულებთან შეკრულს.¹⁹ ყველა პოპულისტის მსგავსად გამსახურდია კრიზისის პირობებში გაძლიერდა, თუმცა სწორედ კრიზისის მართვის უუნარობამ დაამხო ის საბოლოოდ. ომის პერიოდში გამსახურდიას შეუძლო ემტკიცებინა, რომ სახელმწიფოს გადარჩენისათვის ერთობა იყო უმნიშვნელოვანესი, ხოლო პლურალისტური სტრუქტურები და ინტერესთა ჯგუფები – მეორეხარისხოვანი. ლენინის გამოხატულებაში, რომ წარმოება დემოკრატიაზე ადრე გაჩნდა, მეორედობდა გამსახურდიას თვალსაზრისში (თუმცა არ არსებობს დამამტკიცებელი საბუთები, რომ მან ეს საჯაროდ განაცხადა), რომ დემოკრატია მეორეხარისხოვანია სახელმწიფოს დამოუკიდებლობასთან შედარებით. გამსახურდიას განცხადებები, რომ ადამიანი უნდა ჰგავდეს „ქარქაშიდან ამოღებულ ხმალს, ალესილ სამართებელს და არა შეშინებულს“, გასაოცარ მსგავსებას ამჟღავნებს ლენინის აზრებთან მიუხედავად იმისა, რომ გამსახურდია შთაგონებული იყო იოანეს გამოცხადებით.²⁰ კონფლიქტმა გამსახურდიას ძალაუფლება მიანიჭა: ის წარმოადგენდა სეპარატიზმის და რეგიონალიზმის ძალების წინააღმდეგ შემდგომ ერთობას. ერნესტო ლაკლაუ თავის კვლევაში პოპულიზმის შესახებ ამგვარი სახის არგუმენტებს უწოდებს „პოლიტიკური სივრცის გამარტივებას“.²¹ სახალხო ბრძოლა ერთიანდება ერთი საკითხის ირგვლივ და პოლიტიკურ სირთულეს „ჩვენიაზედად“ და „სხვებზედად“ ხედვა ანაცვლებს. გამსახურდიას საქართველოში „ისინი, სხვები“ ინტელიქტუალები, ექსპერტები, უცხოები და იმპერიალისტები იყვნენ, რომლებსაც ერთი რამ აერთიანებდათ – „ხალხის“ ექსპლუატაცია. ისინი საფრთხეს უქმნიდნენ საზოგადოების ორგანულ ერთიანობას და, მისი აზრით, დიდი შეთქმულების მოწყობაც შეუძლოთ.²² 1991 წლის სექტემბერში მან ოპოზიციურ „ხუნტამი“ გააერთიანა:

„ხალხი, რომელიც ნანყენია რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაზე, ვინც დაკარგა მალალი თანამდებობები, მათი ნათესავები, ინტელიგენციის ის ნაწილი, რომელმაც დაკარგა კომუნისტების დროს მინიჭებული პრივილეგიები, უზნეო კომუნისტური მედია, ახალგაზრდობის ნაწილი, რომელიც ე.წ. ეროვნული კონგრესის პროპაგანდამ და მხედრობის კრიმინალურმა დაჯგუფებამ ააცდინა სწორ გზას.“²³

ოპოზიციისადმი უნდობლობა ასახავდა არა მხოლოდ გამსახურდიას პიროვნებას, არამედ ქართული საზოგადოების შიგნით არსებულ განხეთქილებებსაც. მმართველობის პირველ თვეებში გამსახურდიას თითქმის უნივერსალური მხარდაჭერა ჰქონდა, მაგრამ მისი აქტიური მიმდევრების ბირთვი, რომელიც დომინირებდა პარლამენტში და აღმასრულებელ ხელისუფლებაშიც, არ წარმოადგენდა კულტურულ, პოლიტიკურ და აკადემიურ ელიტას. საკუთარი ხმის დაკარგვით აღშფოთებული ქართული ინტელიგენციის წარმოადგენლები, რომლებიც ხალხის სინდისის გა-

მომხატველად მიიჩნევენ თავს, მათ „მდაბიობებს“ და „პროვინციულებს“ უწოდებდნენ. როცა ძველი კულტურული ელიტა დაუპირისპირდა ახალი ხელისუფლების ავტორიტარულ პოლიტიკას, გამსახურდიამ და მისმა მიმდევრებმა დაუყოვნებლივ გამოაცხადეს ისინი „ნომენკლატურულ ინტელიგენციად“ რომელიც შებღაბული იყო ძველი კომუნისტური რეჟიმის პერიოდში მინიჭებული პრივილეგიებით. ისინი მონათლეს ელიტის წარმომადგენლებად, ჩვეულებრივი ადამიანებისათვის მიუწვდომლებად, შიშისმეტად დახვეწილებად, ევროპიზირებულებად, იმ „რეალური“ ქართული ფასეულობებისაგან მონყვეტილებად, რასაც განასახიერებდა ჩვეულებრივი ხალხი.²⁴ მიზანში ამოიღეს უნივერსიტეტები და, როცა 1991 წლის ოქტომბერსა და ნოემბერში ხელისუფლება განსაკუთრებულად დასუსტდა, თბილისში პროვინციული მხარდამჭერები ავტობუსებით ჩამოიყვანეს პარლამენტის შენობის დასაცავად, როგორც პერონის არგენტინაში – „დესკამიზადოები“. გამსახურდიას, მეგრული წარმოშობის წყალობით, დიდი მხარდამჭერა ჰქონდა საქართველოს დასავლეთში – სამეგრელოში.

ედუარდ შილსი მიიჩნევს, რომ პოპულაში არის „მეტროპოლიასა და პროვინციას შორის დაძაბულობის შედეგად წარმოშობილი ფენომენი“. კუთხური ერთგულება და ქალაქი-სოფლის დაყოფა მნიშვნელოვანი ფაქტორები იყო საქართველოს შიდა კონფლიქტში. 1991 წლის შემოდგომაზე მთავრობის სასახლის ალყის დროს გამსახურდიას მონაწილეობა ქართულ დროშასთან ერთად ბარიკადებზე თბილისის დროშაც ააფრიალეს. სექტემბერში გამსახურდიას მომხრეებმა ახალი ლოზუნგი გააქაღეს „თბილისელებო, გაეთრიეთ ქალაქიდან“. იმავე თვეში, გაძლიერდა რა ძალადობა, გამსახურდიამ მიუთითა, რომ „თბილისელების საბელით არათბილისელებს უსწორდებოდნენ“.²⁵ ჯაბა იოსელიანმა გამსახურდია დაადანაშაულა „სოფლისა და ქალაქის დაპირისპირებაში“.²⁶ 1991 წლის მაისის საპრეზიდენტო არჩევნების შედეგებმა აჩვენა, რომ პროპორციულად ურბანულ ცენტრებში, კერძოდ, თბილისსა და ბათუმში ამომრჩეველთა ყველაზე ნაკლებმა რაოდენობამ მისცა ხმა გამსახურდიას, ხოლო ოპოზიციურმა კანდიდატებმა თბილისის ფემენებელურ რაიონებში – ვერასა და ვაკეში – ყველაზე მეტი ხმა მოიპოვეს. რეგიონებში ბევრი გალიზიანებული იყო იმ პრივილეგიების გამო, რითაც სარგებლობდა დედაქალაქი. თბილისი, შესამე მსოფლიოს მთავარი ქალაქების მსგავსად, „დანარჩენებისაგან“ სოციალური და ეკონომიკური უფსკრული ჰყოფდა. ის შთანთქამდა რესურსების ლომის წილს და კარნახობდა პოლიტიკას რეგიონებში.

ქალაქი-სოფლის დაყოფა სხვა სოციალურ უთანხმოებებთანაც იყო გადახლართული. გამსახურდიას მხარდამჭერთა ბირთვს წარმოადგენდა კომუნისტების დროს ნაკლებად პრივილეგიებული მოსახლეობის ნაწილი. ეს

შარდაჭერა განსაკუთრებით ძლიერი იყო ქალებს, დაბალი თანამდებობის მოხელეებს (მასწავლებლების ჩათვლით), მუშებსა და პენსიონერებს შორის. ძველი იერარქიების დაშობით გათავისუფლებული და ძალაუფლებისა და პრივილეგიების ტრადიციული დიფერენციაციით აღმოფრთხილებული მოსახლეობის ეს ნაწილი იწინააღმდეგებდა გამსახურდიას მიერ ძველი მეტროპოლიური ელიტის „მინასთან გასწორებას“. გამსახურდიას მიერ „რიგითი ადამიანის“ აქცენტირებას ემატებოდა მითითება საქართველოს გმირულ ნარსულზე. გამსახურდია, რომელიც თავყვანს ხედავდა შუა საუკუნეების ქრისტიანული საქართველოს რაინდ გმირებს, თავის თავს ნარმოიდგენდა იმ ქართველი ქრისტიანი მეფეების შემკვიდრედ, რომლებმაც გაათავისუფლეს ქვეყანა უცხოური უღლისაგან ან განდევნეს მტრული ელემენტები საქართველოს ტერიტორიებიდან. სტატიაში, რომელშიც ზოტბას ასხამდა მწერალ მამას, მან ჩამოთვალა ის დიდი სახელები საქართველოს ნარსულიდან, რომლებიც ასეთ გმირთა ტიპურ ნიმუშებად მოაჩნდა:

„კონსტანტინე გამსახურდიას გმირებმა თავი შესწირეს, უპირველეს ყოვლისა, სოციალური იდეალების სამსახურს. ისინი თავისუფალნი არიან საკუთარი პირადი ბედნიერებისა თუ ეგოსაგან. დიდი ზუროთმოდღვარი არსაკიძე, დავით აღმაშენებელი, გიორგი ჭყონდიდელი... განა მათ თავი არ შესწირეს მამულს? განა მათ თავიანთი სოციალური იდეალებისადმი ერთგულებით არ დაამტკიცეს ერთგულება ქრისტეს ყველაზე მნიშვნელოვანი მცნებებისადმი“.²⁷

გამსახურდიას ეპოქაში საფუძველი დაედო ძველი ბრწყინვალეობისა და დაკარგული ტრადიციების აღორძინებას, რაც ეროვნული სიმბოლოების, დღესასწაულებისა და ჭურჭებისათვის ქართული სახელების აღდგენით დაიწყო, მაგრამ სწრაფად გადაიზარდა უნებართვლად პოლიტიკური ცხოვრების ყველა სფეროში. გამსახურდიას შთაერობა ხელს უწყობდა განათლების ნაციონალიზაციას; ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ პირველი, რაც გაკეთდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-21) დროშის, ჰიმნისა და გერბის აღდგენა იყო. ის ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას ქართულ სახელმწიფოებრიობასთან აიგივებდა და ხელს უწყობდა მის ევანგელისტურ საქმიანობას არაქართულ რაიონებში. ქართული ენა იყო განდიდებული – გამსახურდია მას უწოდებდა „ღაზარეს ენათა შორის“ უკედავსა და ღვთიურს. სახელმწიფო ხელს უწყობდა ქართველთა დასახლებებს არაქართულ რეგიონებში.²⁸ გამსახურდიას რიტორიკა ხაზს უსვამდა აღორძინებასა და მკვდრეთით აღდგომას, ქართული კულტურის უძველეს სინწინდეს და ქართველების უწყვეტ კავშირს თავიანთ წინაპრებთან. პოპულარულ ბრიშურაში „საქართველოს სულიერი მისია“, რომელიც 1990 წელს თბილისის ფილარმონიის დარბაზში გამართულ

ანტროპოსოფიულ დღესასწაულზე წარმოადგინა, ქართული ცივილიზაციის წარმოშობას მესიანისტური ტერმინოლოგიით აღწერდა. გამსახურდია ქართველებს იუბიტირის „თეთრ რასასთან“ აკავშირებდა, ძველ კოლხებს განიხილავდა ელინური კულტურის დამაარსებლებად და ამტკიცებდა, რომ აქილევსი იყო „ქართველური ხალხის“ (ანუ ქართველების) წარმომადგენელი, ის იზონმებდა ქართულ რელიგიურ და პაგიოგრაფიულ ტექსტებში გამოთქმულ შეხედულებას, რომ საქართველოს განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ქრისტიანობის განვითარებაში ღვთისმშობელთან განსაკუთრებული ურთიერთობის ჩათვლით. ქვეყნის წარსულის გამსახურდიასეული ხედვა – ძლევამოსილი ქრისტიანული სახელმწიფო, რომელსაც მართავენ ქართველები – ემყარებოდა მისსავე იდეალს, - შერენფოლკის დემოკრატიას, სადაც სულიერად და კულტურულად წინმდგომი ქართველები იქნებოდნენ დაშვებული სახელმწიფოს მართვის სადავეებთან.

თითქმის ყველა პოპულისტური მოძრაობის უმთავრესი ნიშანი მთელი ძალაუფლების კონცენტრირებაა ლიდერის ხელში. ქარიზმატული „პიროვნების კულტი“ მთავრობის მიერ ორგანიზებული მიტინგებისა და დემონსტრაციების პარალელურად ვითარდებოდა. გამსახურდია ცენტრალური ევროპის იმ ქვეყნების ლიდერებისაგან განსხვავებით, რომლებსაც ახალი მოპოვებული პქონდათ დამოუკიდებლობა და რომლებიც მხარს უჭერდნენ საპარლამენტო სისტემას, დაფინებით მოითხოვდა ძლიერი საპრეზიდენტო მმართველობის შემოღებას. მისთვის ლიდერის იდეალები იყვნენ რონალდ რეიგანი და გენერალი დე გოლი. ის ამტკიცებდა, რომ ქართული ეროვნული ხასიათისათვის ზედგამოჭრილი იყო ძლიერი საპრეზიდენტო ხელისუფლება: „საპარლამენტო რესპუბლიკა ჩვენითვის ნიშნავს ერისა და პარლამენტის წგრევას... საპრეზიდენტო წყობა ერთადერთი საშუალებაა ჩვენი ხალხის ხსნის. უნდა იყოს ძლიერი პრეზიდენტი და ძლიერი საპრეზიდენტო წყობა... ამის გარეშე საქართველო ვერ იარსებებს...“²⁹

გამსახურდია აქტივისტური სახელმწიფოს მომხრე იყო, სახელმწიფოსი, რომელიც მეტ კონტროლს დაამყარებდა ეკონომიკაზე. გამოუცდელმა მთავრობამ, რომელსაც კარგად პქონდა გაცნობიერებული უმუშევრობისა და ფასების ზრდის უარყოფითი გავლენა მის მხარდაჭერაზე, ძველი ბიუროკრატიული აპარატი ადგილზე დატოვა, რათა შეენარჩუნებინა მართვის უნარი და გაეკონტროლებინა სუბსიდიები და დასაქმების დონე. 1991 წლის მაისში გამსახურდიამ შეამცირა ფასები ტრანსპორტსა და პურზე. ბაზრის განვითარების ხელშეწყობისათვის საჯაროდ ნაკისრი ვალდებულებების მიუხედავად, სახელისუფლებო მონოპოლიები ხელშეუხებელი რჩებოდა; ნიალისეულის, სტრატეგიული მნიშვნელობის სამრეწველო საწარმოებისა და მინის მესაკუთრე ისევე სახელმწიფო იყო. იმის შიშით, რომ პრივატიზაციის შედეგად მინა არაქართველების საკუთრებაში

აღმოჩნდებოდა, გამსახურდებამ, პირველ რიგში, კოლექტიური შეურწმობები სახელმწიფო შეურწმობებზე გარდაქმნა სოფლად. შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი ჩარევის პოლიტიკა განპირობებული იყო ეკონომიკის სისუსტით. საპრივატიზაციო კანონმდებლობა შემუშავდა, მაგრამ ისევ სახელმწიფო რჩებოდა შემოსავლის ერთადერთ რეალურ წყაროდ. არ შემოდიოდა არავითარი დახმარება უცხოეთიდან, არ ბრუნავდა კერძო კაპიტალი, არ არსებობდა ადგილობრივი ბურჟუაზია და, ამასთან, მთავრობას არ ჰყავდა უცხოელი თუ ადგილობრივი ექსპერტი, რომელიც რჩევებს მისცემდა, თუ როგორ უნდა ემოქმედა. გამსახურდებამ დღევანდელი ქართველი ლიდერებისაგან სრულიად განსხვავებულ სიტუაციაში იმყოფებოდა.

საბჭოთა ეკონომიკური სტრუქტურების შენარჩუნება გახლდათ ის ნაკლებრისკიანი პოლიტიკა, რომელსაც გზად ბევრი წინააღმდეგობა არ შეხედებოდა სწრაფი პოლიტიკური ცვლილებების ხანაში. გამსახურდების გარემოცვაში რამდენიმე ადამიანი მუშაობდა სახელმწიფო კაპიტალიზმის თეორიაზე, მაგალითად, მისი ბოლო პრემიერ-მინისტრი ბესარიონ გუგუშვილი. 1991 წლის აგვისტოში წარმოდგენილ ეკონომიკური პროგრამაში პრეზიდენტი ირწმუნებოდა, რომ კონკრეტული მოძველებული თეორია მიზანშეწონილი იქნებოდა საქართველოსთვის.³⁰ გამსახურდებამ რონალდ რეიგანს იმომშობდა კაპიტალიზმის ღირსებების შესახებ, მაგრამ ჩანდა, რომ ინსტიტუტურ სიძულვილს განიცდიდა ბაზრის მიმართ. ის პროტესტს უცხადებდა „ხალხის სისხლის მწოველებს“, მაგალითად, კოოპერატივებს, რომლებსაც დახურვით დაემუქრა ფასების ზრდის გამო და ვეტო დაადო პრივატიზაციის შესახებ თავდაპირველად მიღებულ კანონს იმ მიზეზით, რომ თითქოსდა კონტროლის სახელმწიფო კომიტეტი პრეზიდენტის დაქვემდებარებაში არ შეყავდა. ის მტრულად უყურებდა ერთობლივ საწარმოებს და თავის საინაგურაციო სიტყვაში 1991 წლის ივნისში ისაუბრა „სოციალურ ბაზარზე“ და სოციალური უფლებების, მათ შორის, სოცულურულუფლებების მთელი რიგი ღონისძიებების, თავისუფალ შრომასთან შეთავსების საჭიროებაზე.³¹ ხელისუფლებაში მოსვლიდან 15 თვის განმავლობაში არანაირი ღონისძიება არ გატარებულა დემონოპოლიზაციისა და პრივატიზაციის მიზნით. საგამომცემლო საქმე, გაზეთებისათვის ქალაქის მინოდება და თითქმის მთელი წარმოება ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლის ქვეშ რჩებოდა. საქონლის უმეტესი წილი, განსაკუთრებით, კვების ძირითადი პროდუქტები, ფასების კონტროლისაგან თავისუფალი არ იყო. უამრავი დასახელების კვებისა და სამრეწველო პროდუქტების ექსპორტი აკრძალული იყო ან შეაკრად რეგულირდებოდა, რაც მთავრობას აძლევდა უცხოეთთან ვაჭრობის დე ფაქტო კონტროლის უფლებას და ზრდიდა საქართველოს ეკონომიკურ იზოლაციას.³² 1991 წლის შემოდგომაზე საქართველომ უარი თქვა, ხელი მოეწერა შემოთავაზებულ ეკონომიკურ ხელშეკრულებაზე ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის.

რას აკეთებდა გამსახურდია, ნეოკორპორატიულ ეკონომიკას უჭერდა მხარს თუ საქართველოს სტრატეგიულ და ეროვნულ ეკონომიკურ ინტერესებს იცავდა? რა უნდა გაკეთებულიყო საქონლისა და კაპიტალის საქართველოდან გადინების შესაჩერებლად? გონივრული იქნებოდა თუ არა, რომ, ჯერ ინვენტარიზაცია ჩატარებინათ და შეეკრიბათ ინფორმაცია საქართველოს ეკონომიკური აქტივების შესახებ, სანამ პრივატიზაციის კამპანიაში ამოყოფდნენ თავს, რომლის მსგავსი პრეცედენტიც აქამდე არ ყოფილა და არც არანაირი სტრუქტურა არ არსებობდა მის განსახორციელებლად? რა მოტივაციაც არ უნდა შექნოდა გამსახურდიას ეკონომიკური რეფორმების დასაყოვნებლად, ბაზრის შესახებ მისი მწირი ცოდნის, ფასების მასობრივად სუბსაიდირების (პურის ფასი ოთხჯერ შემცირდა საბჭოთა კავშირში პურის ფასთან შედარებით) რუსეთისადმი მტრული დამოკიდებულებისა (საქართველოს ძირითადი მომხარაგებელი ნედლეულით) და მისი პოლიტიკის სანინააღმდეგო და გაფიცვებისა და სარკინოზო ბლოკადისკენ უგუნური მოწოდებების გამო, საქართველო ეკონომიკური კატასტროფის წინაშე დადგა. პრეზიდენტის მმართველობაში სჭარბობდა ეკონომიკის კონტროლის საბჭოური ჩვევა. 1991 წლის აგვისტოსთვის საქართველოს მთლიანმა ეროვნულმა შემოსავალმა იკლო 16.7%—ით წინა წელთან შედარებით, ხოლო პროდუქტიულობა დაეცა 15.9 პროცენტით.³¹ 1990 და 1992 წლებში — უპირატესად გამსახურდიას მეთვალყურეობით — მონეტარული ემისია გაორმაგდა და 2.6 მილიარდი მანეთი შეადგინა. ენერგეტიკულმა კრიზისმა სტრატეგიული მნიშვნელობის ქარხნები ენერგეტიკული მოთხოვნების 15-50 პროცენტის, ხოლო გადამზიდი ტრანსპორტი — გაზის 44%—ის აშარა დატოვა. გამსახურდიას მცდელობა, შეენარჩუნებინა ხალხის მხარდაჭერა ფასების კონტროლის მეშვეობით, ველარ მალაედა იმ ფაქტს, რომ საშუალო ქართველის ცხოვრების დონე მკვეთრად დაეცა. კორუფცია გავრცელდა, პური და შაქარი ნორმირებული გახდა და ეკონომიკა 1920 წლის შემდეგ ყველაზე ღრმა კრიზისმა მოიცვა.

ძველი ყაიდის ეკონომიკასთან ერთად გამსახურდია მხარს უჭერდა სოციალურ კონსერვატიზმს. თავის პირველ მიმართვაში პარლამენტისადმი 1990 წლის ნოემბერში ის აცხადებდა, რომ საქართველოში გაზრდილი დამნაშავეობა (კრიმინალი) და სხვა სოციალური სირთულეები რელიგიის განადგურების შედეგი იყო, სოციალური პარშონის მიღწევა შესაძლებელი იყო მხოლოდ „რელიგიური აღორძინებით, ახალგაზრდობის შესაბამისად აღზრდით და საზოგადოებაში მორალური იდეალების დამკვიდრებით“.³² ის შემფოთებული იყო ქართველი მოსახლეობის კლებით, მოუნოდებდა ქალებს, დაბრუნებოდნენ ოჯახურ კერას და ამისათვის ქორწინების ასაკი დანია ქალებისთვის 18 წლიდან 16-მდე. ის მოითხოვდა, დაეხურათ უიდეომალაზიები და ეკლესიის მხარდაჭერით მოუნოდებდა ნყვილებს, უარი ეთქვათ განქორწინებაზე, პოპულიზმი უპრალეო ხალხისათვის

ხელისუფლებაში გზის გახსნას გულისხმობს, მაგრამ საქართველოს შემთხვევაში მასობრივი მიტინგები და ეგალიტარული რიტორიკა სახელმწიფოს მართვაში ხალხის მონაწილეობის ზრდაზე ვერ აისახა. ძალაუფლების კონცენტრაციამ, ძლიერმა პატრონაჟულმა სისტემამ, სოციალურად კონსერვატიულმა იდეოლოგიამ, რაც ხელს არ უწყობდა ქალების პოლიტიკაში ჩაბმას და ნაციონალისტურმა იდეოლოგიამ, რაც ეროვნული უმცირესობების დისკრიმინაციას ახდენდა, წარმოქმნა პრივილეგიების არალაბერალური სისტემა, სადაც ხელისუფლებაში მოსვლის შესაძლებლობა ოდნავ უკეთესი იყო, ვიდრე კომუნისტების პერიოდში 1980-იანი წლების შუა ხანებში. გამსახურებამ არისტოკრატულს მთერ ნაწილს წარმეტყველები დემოკრატიის დამცველის ბედი გაიზიარა, რომელიც მებრძოლ დესპოტად გადაიქცა. ქარიზმატულ პროვინებაზე დაყრდნობით ხელისუფლების ერთადერთი ცენტრის შექმნა ვერ გახდებოდა ძალაუფლების სტაბილური წყარო. დიდი პოლიტიკური ოსტატობაა საჭირო იმისათვის, რომ ხელისუფალმა მოახერხოს ბიუროკრატის, არმიის კოორდინაცია, ოპოზიციის მარგინალიზაცია და მოსახლეობის მოლოდინები უკეთესი ცხოვრების შესახებ რეალობას შეუსაბამოს. გამსახურებისათვის შეუძლებელი აღმოჩნდა ამ ყველაფრის მიღწევა.

ქართული პოპულარიზაციის სტილი

სტილი მნიშვნელოვანია პოპულარული ლიდერებისათვის, და გამსახურებისათვის მთელი რიგი სტილისტური თავისებურებები აახლოებდა ხუან პერონთან, ჰოვი ლონგთან და უგო ჩავესთან. მას ჰქონდა ბუნებრივი უპირატესობებიც – გახლდათ პოპულარული მწერლის ვაჟი, იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ლექტორი, შექსპირისა და ოსკარ უაილდის მთარგმნელი და საქართველოში ყველაზე ცნობილი უფლებადამცველი, სხვებთან შედარებით ახალგაზრდა, წარმოსადგე და შთამბეჭდავ მჭევრმეტყველს, გამსახურების, საქართველოს წრფელი სიყვარული და პატრიოტიზმი ამოძრავებდა. თავდაპირველად მედია მისი გავლენის ქვეშ მოექცა, ვინაიდან მიუწვეველი იყო სახელმწიფოს ლიდერების კრიტიკას. გაზეთები და ტელევიზია პოპულარიზებას უწევდნენ ლიდერის კულტს, რაც იმ პიპერბოლის პაროდის წარმოსადგენადა, რომლის გარემოცვაშიც იყვნენ მოქცეული საბჭოთა პოლიტიკოსები. მას ხოტბას ასხამდნენ კოლეგები, პარლამენტარები, და მწერლები, როგორც საქართველოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლს, დიდი ქართველი მეფეების ქვამარიტ მემკვიდრეს, ზოგი ამტკიცებდა, რომ ის ლეიტენანტი იყო დანიშნული. იგი ასოცირდებოდა ქრისტიან ჯვაროსნებთან, წმ. გიორგისთან (საქართველოს მფარველ წმინდანთან) და

ქართული ლიტერატურული და მითოლოგიური მემბრძოლ გმირებთან შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნიდან“. ტიპურ პანთეონში საქართველო უზენაესი საბჭო ახდებდა, რომ „თქვენ [გამსახურდია] განასახიერებთ ყველა ჩვენს წინაპარს, რომელიც სიძარტლისათვის იბრძოდა“.³⁵ მისი ნაშრომები, ქართულზე ორიენტირებული და ღრმად რელიგიური, ფასდებოდა როგორც დიდი წვლილი ქართულ მეცნიერებაში.³⁶ მისი სურათები ამყენებდა ოფისებსა თუ სახლებს და დღე არ გაეიდოდა, რომ შედიას მისი შელამაზებული ფოტო არ გამოეჭყევენებინა – იწებოდა ეს უკლესიაში, მიტინგზე გამოსვლისას, საქართველოს დროში ბელში, ან ქართულ ეროვნულ სამოსში გამოწყობილი და ფიქრებში ჩაძირული. ამ პერიოდში შექმნილი ერთი სიმღერა ასე იწყებოდა „ზეიადი საქართველოა, სიმები ჩვენ ვართ ყველაო...“³⁷ ეს ყველაფერი გამსახურდიას თავში აუეარდა. მადამ დე პომპადურის მსგავსად ნარმოიდგინა, რომ მის წასვლას ქაოსი მოჰყვებოდა. როგორც თავად აცხადებდა, თანამდებობიდან მის წასვლას:

„ახლო მომავალში მოჰყვებოდა საქართველოს სახელმწიფო მთლიანობის სრული დაშლა და განადგურება, როგორც ასეთის და ტოტალური ანარქია მთელ საქართველოში და, განსაკუთრებით, თბილისში... საქართველო გახდება ტოტალური ანარქიის მსხვერპლი და საქართველოს არსებობა, მისი მომავალი ზოგადად, კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგება.“³⁸

გამსახურდიამ მოახდინა პოლიტიკური ძალების პოლარიზება. ოპოზიციის წინააღმდეგ მიმართულ მის ლექსიკაში ჭარბობდა 1930-იანი წლების სსრკ-სთვის დამახასიათებელი ამოკალიფსური ლოზუნგები, რაც ქმნიდა ისეთ ატმოსფეროს, რომელსაც ერთმა მეცნიერმა „საზოგადო შეშლილობა“ უწოდა.³⁹ პარლამენტის ერთ-ერთი დეპუტატის განცხადებით ის ხალხი, რომელიც „ნებსით თუ უნებლიედ“ მხარს უჭერდა მტერს, იყო „ქართველი ხალხის მტერი“.⁴⁰ გამსახურდიას შეხედულება პოლიტიკაზე კონფლიქტური იყო, სამკედრო-სასიცოცხლო შერკინება კეთილისა ბოროტის წინააღმდეგ-ღმერთმა დააკისრა ქართველებს „დეიადი მისია“ და იცავდა მათ „კანონიერ ქმედებებს“ სამყაროში. ამ მორალურმა სიძარტლემ, რასაც გამსახურდიას შემთხვევაში დიდი დოზით პარანოია ემატებოდა, ის იტამყე მიიყვანა, რომ თავის ოპონენტებს „ერის მტრებად“, „კრემლის აგენტებად“, „ოულებად“ და უბრალოდ „კრიმინალებად“⁴¹ რაცხავდა. სემინარიელი ოსებ ვულაშვილის (სტალიონის) მსგავსად, გამსახურდია მიძარტავდა „ნათლის“, „ბნელი ძალების“, „სიძარტლის“, „მისიის“, „მსხვერპლის“ და „სისხლის“ რელიგიურ მეტაფორებს. პრესაც ახდენდა რა, გამსახურდიას პოლემიკური სტილის იმიტაციას, ეროვნულ უმცირესობებს უწოდებდა „უცხოებს“, „ბანდიტებს“, „ექსტრემისტებს“.⁴² პოლიტიკური ლექსიკონი გაჯერებული იყო საიტყვებით: „მხილებული“, „პუტისტები“, „რეაქციული ძალები“, „იმპერიული კოლამორაციონისტები“ და

„დეზინფორმაცია“. ეს უნა, რომელსაც ასევე მიმართავდა არასაპარლამენტო ოპოზიცია, ასახავდა მისაღები პოლიტიკური ჩარჩოების არარსებობას. შეურაცხყოფელი რიტორიკა მოსახლეობის მობილიზებას და ოპონენტების დემონიზებას ახდენდა, რამაც კომპრომისი და თანამშრომლობა – დემოკრატიის უცილობელი ნიშნები – მიუღწეველი გახადა.⁴³

სამხრეთ ოსეთთან კონფლიქტმა ცეცხლი შეუნთო მის რიტორიკას და დაეხმარა, რომ საჯარო კრიტიკაზე ცენზურა და შეზღუდვები გაემართლებინა. ამას მოჰყვა ისეთი პოლიტიკური ოპონენტებისა და ჟურნალისტების დაპატიმრება, როგორებიც იყვნენ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი გია ქანტურია, სამხრეთ ოსეთის ლიდერი ტორეზ კულუმბეგოვი, ჯაბა იოსელიანი და რეჟისორი, ოპოზიციური ეროვნული კონგრესის წევრი, გოგა ხაინდრავა.⁴⁴ შეთქმულებები და საიდუმლო შეთანხმებები მრავლდებოდა, ქორები ვრცელდებოდა, რადგან ზალხს რიგებში უნებდა დგომა სანთლების, პურისა თუ სანავის შესაძენად, გამსახურდიას აზრით, შევარდნაძის, გორბაჩოვის, ჯორჯ ბუშის და აშშ-ს სახელმწიფო მდივნის ჯეიმს ბეიკერის მსგავსი გავლენიანი ფიგურები გახლართული იყვნენ ანტიქართულ შეთქმულებაში და ამტკიცებდა, რომ „ყველაფერი ინსპირირებული იყო მოსკოვიდან“. ფარულად დგებოდა მტრების სია, პრესაში ქვეყნდებოდა ანონიმური წერილები, რომლებიც ამხელდა ოპოზიციას და გამოფენილი იყო ოპოზიციის მიერ დაბოცილ „მსხვერპლთა“ სურათები.⁴⁵

გამსახურდიას დემოკრატია სიმბოლურად ესმოდა. ის არჩევნებს, კონსტიტუციებსა და მრავალპარტიულობას საკმარისად მიიჩნევდა. მას არ ესმოდა დემოკრატიის პროცედურები (კანონის უზენაესობა) ანდა მისი სამოქალაქო ნიშან-თვისებები – შეგუება და ჩართულობა. ასეთივე გამოუცდელი უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე აკაკი ასათიანი, ხშირ-ხშირად ახსენებდა კანონმდებლებს, რომ მათი მოვალეობა კანონშემოქმედება იყო და არა „აღმასრულებელი ორგანოების მონიტორინგი“.⁴⁶

გამსახურდიამ მნიშვნელოვანი უპირატესობით მოიგო პირველი საპრეზიდენტო არჩევნები 1991 წლის მაისში – მისმა უახლოესმა მეტოქემ ხმების 8.1% მიიღო გამსახურდიას 86%-თან შედარებით – როგორც ერთპიროვნულად მართვის მანდატი. ეს იყო საბედისწერო ამპარტავენება. მას სჯეროდა, რომ სურვილისამებრ შეეძლო შეეცვალა კონსტიტუცია და სისხლის სამართლის კოდექსი. მან გაახანგრძლივა ბრძოლების წარდგენამდე პირის წინასწარი დაკავების ვადა სამიდან ცხრა თვემდე, რათა საპარტიოში გაქურდებინა თავისი მონიშნულმდეგეები, გამოსცა საპრეზიდენტო დეკრეტი, რომელსაც უპირატესი ძალა ჰქონდა საკანონმდებლო აქტების მიმართ, გადააყენა მინისტრები, რომლებიც საკმარის პირად ლოიალობას ვერ იჩენდნენ და ძალაუფლების ცენტრალიზაცია მოახდინა პრეზიდენტის ხელში.⁴⁷ ხელისუფლებამ მასობრივი მხარდაჭერის საჩვენებლად რე-

ფერენდუმები და მუშების/გლეხების თუ ლოიალურად განწყობილი ეროვნული უმცირესობების ერთობლივი ნერილები გამოიყენა. 1991 წლის აპრილში დამოუკიდებლობის გამოცხადებას მოჰყვა, მაგალითად, 31 მარტის რეფერენდუმი, სადაც ხმის უფლების მქონე ამომრჩეველთა 89.7%-მა – არაქართველების ჩათვლით, მაგრამ აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის მოსახლეობის უმეტესობის გამოკლებით (მათ ბოიკოტი გამოაცხადეს) – მოითხოვა სსრკ-დან გამოყოფა.⁴⁶ ამგვარი ტექნიკის გამოყენებით ხელისუფლება ქმნიდა ემოციურად დამუხტულ ატმოსფეროს, სადაც ნებისმიერი ოპოზიცია განიხილებოდა როგორც არალოიალური, ლოიალური ოპოზიციისათვის სამოქმედო არის შემცირებამ სწორედ ის არალოიალურობა გამოიწვია, რისიც გამსახურდიას ასე ეწინააღმდეგებოდა, ხოლო მასთან დაახლოებული პირების სამსახურიდან გათავისუფლებამ ერთგულების ყოველგვარი სტიმული ჩაუკლა მის ირგვლივ მყოფთ. დასასრულს, გამსახურდიას სტილმა – მისმა ავტოკრატიულმა ქცევამ, სამინისტროების საქმიანობაში ჩარევამ, პოლიტიკურმა არაკომპეტენტურობამ და დასაველეთისაგან გაუცხოებამ – საფრთხე შეუქმნა ახალი ელიტის უსაფრთხოებას და ბიუროკრატიული ფენები და არასაპარლამენტო ოპოზიცია მის წინააღმდეგ ძლიერი კოალიციის შექმნამდე მიიყვანა.

ქართული პოპულიზმის პოლიტიკა

გამსახურდია ეფექტური რევოლუციონერი, მაგრამ არაეფექტური სახელმწიფოს მშენებელი იყო. მიუხედავად ქალაქზე დაპირებული ეკონომიკური პროგრამისა, ის ფოკუსირებული იყო სიმბოლურ ატრიბუტებზე. მისი პირველი ნაბიჯები უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარის რანგში, იყო კონსტიტუციიდან ტერმინ „საბჭოთას“ ამოღება. გამსახურდიას ბევრი არ უფიქრია იმაზე, როგორ უნდა გაეტარებინა თავისი პოლიტიკა. მას სჯეროდა, რომ მონოდეტები მსოფლიო ლიდერებისადმი შეძრავდა დასაველეთს და დახმარებას აღმოუჩინდნენ. არც მას და არც სხვა ვინმეს საქართველოში არ ჰქონდა ინსტიტუციური განვითარებისათვის აუცილებელი არანაირი სტრატეგია. მან ვერ შეძლო ისეთი სახელმწიფო ორგანოების ჩამოყალიბება, რომლებსაც ეწებოდათ პოლიტიკის განხორციელების უფლებამოსილება, ლეგიტიმურობა და უნარი. მხოლოდ სახალხო მხარდაჭერით, მონერვილებული სახელმწიფო აპარატის, ეკონომიკური რეფორმებისა და კანონის უზენაესობის განვითარების გარეშე, შეუძლებელი იყო დემოკრატიის ხორცშესხმა.

რატომ ვერ შეძლო გამსახურდიას ხელისუფლებამ სტაბილური სახელმწიფოს შექმნა საქართველოში? პირველი, ეს გახლდათ, როგორც ალექსანდრ მოტილი უნოდებს, „პოსტკოტალური ნგრევის“ შემკვიდრეობა,

რაც ასუსტებდა და ძალას აკლავდა სახელმწიფო სტრუქტურებს, რათა მოეპოვებინათ რესურსები, ეკონტროლებინათ ტერიტორიები და გაეცათ ხელფასები.⁴⁹ მეორე, იდეა „სახელმწიფოებრიობის“ პრობლემა ანუ ქირდა თანხმობის მიღწევა იმაზე, თუ ვინ უნდა მიკუთვნებოდა ახალ სახელმწიფოს. საქართველო, როგორც ბრუბეკერის სიტყვებით თუ ვიტყვით, უნდა გამკლავებოდა „გარე ნაციონალურ სამშობლოებს“ ანუ მეზობელი სახელმწიფოების (რუსეთის, სომხეთისა და აზერბაიჯანის) პრეტენზიებს, უზრუნველყო მათი ეთნიკური თუ ლინგვისტური ნათესაეების არა მხოლოდ დაცვა, არამედ ხშირად რეინკორპორირებაც კი.⁵⁰ შესაბამისად, გამსახურდია სუსტი იყო, როგორც ხელმძღვანელი. მან ვერ შეძლო რევოლუციონერიდან პოლიტიკოსად გადაქცევა და ინტერესთა კოალიციის შენარჩუნება. კომუნისტური პარტიის კარგად ანონილ-დანონილი საკადრო პოლიტიკისაგან განსხვავებით, გამსახურდიას მიერ განხორციელებული დანიშნვები იყო შემთხვევითი, თითქოსდა იმ მნიშვნელოვან ჯგუფებს შორის მტრობის გასაღწევლად გამიზნული, რომელთათვისაც უნდა ეხელმძღვანელა. მისმა ანტირუსულმა რადიკალიზმმა ფრუსტრირებულ ქართველთა შორის მხარდამტერები კი მოუპოვა, მაგრამ გადაამტერა ინტელიგენციას, ეროვნულ უმცირესობებსა და დაუპირისპირა მეზობელ რუსეთს, რომელიც გორბაჩოვის პრეზიდენტობის პერიოდში მზად იყო კომპრომისზე წასასვლელად. მეოთხე, ნეოპატრიონალიზმს თან ახლდა პატრონაჟული და ნეპოტისტური ნიშნები, რაც აზიანებდა ინსტიტუციურ ძალაუფლებას და კერძო ინტერესებს ეროვნულზე მაღლა აყენებდა. და ბოლოს, ეკონომიკა უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაში იყო. თენგიზ სიგუამ, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მეტალურგიის ინსტიტუტის ყოფილმა დირექტორმა და გამსახურდიას ახალმა პრემიერ-მინისტრმა, საქართველოს რესპუბლიკის ახლადარჩეული უზენაესი საბჭოს გახსნით სესიაზე 1990 წლის ნოემბერში მოსალოდნელი უზუშვერობის, ინფლაციის, საბიუჯეტო დეფიციტისა და ენერგეტიკული კრიზისის პირქუში სურათი დახატა.⁵¹ მომდევნო წლის ივლისში წარმოების მაჩვენებლები 25%-ით შემცირდა სანჯაეის, ენერგეტიკისა და ნედლეულის მარაგების ამონურვის გამო.⁵²

საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ყველა პრობლემას გამსახურდიას ვერ დავაბრალბთ. მას საქმე უჭონდა ოპონენტებთან, რომლებიც მასავით ზედამირულად ესმოდათ დემოკრატიული ნუსები. დროადადრო გამსახურდია უფრო მეტ პრაგმატიზმს ამჟღავნებდა, ვიდრე ოპონენტები და ნაკლებად კრიტიკულ სიტუაციაში შეეძლო აერწია უფრო ზომიერი გზა. „მეურჩეველთაგან“ განსხვავებით, გამსახურდია მზად იყო გამოეყენებინა საბჭოთა ინსტიტუტები მიუხედავად იმისა, რომ მათ საბოლოო განადგურებას ესწრაფოდა. „მრგვალი მაგიდა - თავისუფალი საქართველოს“ საარჩევნო პლატფორმა, მართალია, უარყოფდა საბჭოთა ხელისუფლების კანონიერებას და რელიგიას პოლიტიკურ ცხოვრებაში

გამორჩეულ ადგილს აკუთვნებდა, მაგრამ მხარს უჭერდა თვალსაზრისს, რომ დამოუკიდებლობასა და ბაზართან შეგუებას საქმაოდ დიდი დრო სჭირდებოდა. ამ პერიოდში ძველ საბჭოთა კანონებს უნდა ემოქმედა ახალი ქართული კანონების პარალელურად.⁵³ მხოლოდ ხანგრძლივი საკანონმდებლო მომზადების, დემოკრატიული არჩევნებისა და ინტერნაციონალური საზოგადოების აღიარების შემდეგ გამოაცხადებდა საქართველო დამოუკიდებლობას. აქ ხორვატიასა და ბულგარეთის მსგავსად არ დანებებულა კომუნისტებზე, როგორც კუდიანებზე ნადირობა, ბევრი ყოფილი კომუნისტი რჩებოდა გამსახურდიას ადმინისტრაციაში. 1991 წლის ივლისში მთავრობამ მიიღო კანონი მოქალაქეობის შესახებ, რომელიც საქართველოში ცხოვრების ხანგრძლივობის მიუხედავად, ლატვიისა და ესტონეთის კანონებისაგან განსხვავებით, მოქალაქეობას ანიჭებდა რესპუბლიკის ყველა მაცხოვრებელს. საქართველოს ტერიტორიაზე დაბადებულ საქართველოს მოქალაქეობის არმქონე პირთა შეილებს ენიჭებოდათ საქართველოს მოქალაქეობა.⁵⁴ თავის საინაუგურაციო სიტყვაში 1991 წლის ივლისში საქართველოს უზენაესი საბჭოს სესიაზე მგზნებარე რევოლუციონერიდან თვალის დახამხამებაში პრეზიდენტად სახეცვლილი გამსახურდია არაქართველებს სრულ კულტურულ დაცვას შეჰპირდა.⁵⁵ სექტემბერში მან აფხაზეთში კონსოციაციური სისტემა დაამკვიდრა, მისცა რა აფხაზ უმცირესობას ავტონომიური რესპუბლიკის საკანონმდებლო ორგანოში ადგილების უმრავლესობა. ის სამხრეთ ოსეთის საკითხზე კომპრომისის მიღწევას ცდილობდა ბორის ელცინთან, რსფსრ-ს უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარესთან. 1991 წლის მარტში მან და ელცინმა ხელი მოაწერეს „ყაზბეგის ხელშეკრულებას/პროტოკოლს“, რომელიც არალეგალური ჯგუფების განიარაღების მიზნით, ითვალისწინებდა გაერთიანებულ რუსულ-ქართულ სამხედრო ძალების სამხრეთ ოსეთში შეყვანას. ამგვარი პოლიტიკური ნაბიჯები გვარნმუნებს, რომ გამსახურდია არ იყო გამოუსწორებელი ფანატიკოსი.

მაგრამ მიუხედავად სანახევროდ კარგი კანონებისა მოქალაქეობის, პრესის, პოლიტიკური გაერთიანებების და მართლმსაჯულების შესახებ – რამაც მინიმალური საფუძველი ჩაუყარა სამართლებრივ სახელმწიფოს – ინტენსიურად გრძელდებოდა კონტროლი აღმასრულებელი შტოს მხრიდან. მაგალითად, ოუსტიციის მინისტრს შეეძლო უარი ეთქვა პარტიის რეგისტრაციაზე, თუ ის ხელს უშლიდა „სახელმწიფო ორგანოების ნორმალურ ფუნქციონირებას“. გენერალურ პროკურორს შეეძლო აკრძალა პარტიის ფუნქციონირება სამი თვით, თუ ის „უხეშად დაარღვევდა საკუთარ წესდებს“. კანონი პრესის შესახებ კრძალავდა ცენზურას და უზრუნველყოფდა გაზეთების გავრცელებას რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ყველა ენაზე, მაგრამ, ამავე დროს, ნებას რთავდა ბრალი დაედოთ გაზეთისთვის „ისეთი ფაქტების გავრცელების გამო, რაც არ შეესაბამებოდა

სინამდვილეს". 1991 წლის მაისში კი, საპრეზიდენტო არჩევნების პერიოდში, გამსახურდიამ ოპოზიციის კანდიდატებს სახელისუფლებო პრესის გამოყენება აუკრძალა.⁵⁶ ბუნდოვანი პუნქტები კანონმდებლობაში და არაკანონიერი სახელისუფლებო წნეხი ასახავდა თავად გამსახურდიას უუნარობას, გადაელახა საბჭოური ჩვევები.

საქართველოს ახალი კონსტიტუციით – ეს იყო საბჭოთა დედანი ცვლილებებითა და დამატებებით – სახელმწიფო ერის მთავარი სურვილის გამომხატველად და სუპრატატული ტენდენციების ნინაღმდეგ აღმართულ ბასტიონად გამოცხადდა. მესამე და მეხუთე თავები სხვა საკითხებთან ერთად ეძღვნებოდა მოქალაქეების სულიერ, მორალურ და აღმზრდელობით კეთილდღეობას და სამშობლოს დიდ მნიშვნელობას. ახლებურად ესმოდა ხაზი შრომითი კოლექტივების უფლებებს, ხელისუფლების მიმართ ხალხის კონტროლს და სამოქალაქო და სოციალური კეთილდღეობის ისეთ საკითხებს, როგორებიცაა: მინიმალური ხელფასი და უფასო ჯანდაცვა, მაგრამ „უფლებამოსილებებით აღჭურვის“ ეს პოპულიზტური პუნქტები არ შეესაბამებოდა პრეზიდენტისა და პრეფექტურის შესახებ კანონებს, რომელთა თანახმადაც, ძალაუფლების კონცენტრირება ცენტრში ხდებოდა. 1991 წლის თებერვალში შეიქმნა პრეფექტის ინსტიტუტი რეგიონებზე ცენტრალური კონტროლის განსახორციელებლად. პრეფექტს ერთობლივად ნიშნავდნენ პრეზიდენტი და უზენაესი საბჭო. ის პასუხისმგებელი იყო უშუალოდ პრეზიდენტის ნინამე. მათ უფლებამოსილებებში შედიოდა პოლიციაზე, ადგილობრივ ადმინისტრაციასა და ადგილობრივი ბიუჯეტის შესრულებაზე ზედამხედველობა. პრეფექტს დიდი გავლენა ჰქონდა ადგილობრივ წარმომადგენლობით ორგანოზე – საკრებულოზე, რომელიც იმ პერიოდში გაჭირვებით აუდიოდა თავის მოვალეობებს. პრეფექტმა კი, სწრაფად მოიხვეჭა ქედმაღალი და კორუფციაში გახვეული ჩინოვნიკის სახელი. სინამდვილეში, ეს იყო რეგიონული კომუნისტური პარტიის მდივნის შეცვლა ახალი სახელის მქონე პრეფექტით. მართვის მოდელი კვლავ პიროვნებისა და პატრონაჟული სისტემის ორგანოვანად განაგრძობდა ტრიალს.⁵⁷ მთავარი პარლამენტის მიერ ერთხმად მიღებული კანონი პრეზიდენტის შესახებ (მიღებულ იქნა 1991 წლის აპრილში, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებიდან რამდენიმე დღეში), გახლდათ თვალსაჩინო მაგალითი იმისა, თუ რამდენად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა გამსახურდია ცენტრალურ მართვას. ეს კანონი ეფუძნებოდა ფრანგულ საპრეზიდენტო სისტემას, რაც გამსახურდიას ანიჭებდა პარლამენტისაგან დამოუკიდებელ სახალხო მანდატს. როგორც პრეზიდენტს, მას უზარმაზარი ძალაუფლება ეძლეოდა. უზენაესი საბჭოს „თანხმობით“ (გაურკვეველია, დაშვებული იყო თუ არა პარლამენტის ვეტო) მას შეეძლო დაენიშნა და გაეთავისუფლებინა პრემიერ-მინისტრი, მისი კაბინეტი, სასამართლოს უმაღლესი თანამდებობის პირები და ნამყვანი დიპლომატები. პრეზიდენტს უფლება ჰქონდა ყოფილიყო

კაბინეტის სხდომების თავმჯდომარე (ანუ განესაზღვრა დღის წესრიგი) და გაუქმებინა მისი გადაწყვეტილებები. საპრეზიდენტო ვეტოს დაძლევა პარლამენტის ორ მესამედს შეეძლო. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში პრეზიდენტს უფლება ეძლეოდა, დაეთხოვა პარლამენტო ან მოეწყო რეფერენდუმი. როგორც უმაღლესი მთავარსარდალი, გამსახურდია აკონტროლებდა ეროვნულ გვარდიას და სამხედრო პირთა დანიშვნებს. მას, პარლამენტის დაუყოვნებელი თანხმობის გარეშე, შეეძლო გამოეცხადებინა საგანგებო მდგომარეობა და ამ პერიოდში გამოეცა დეკრეტები. გარდა ამისა, 1991 წლის ივლისში შეტანილი დამატების თანახმად, მას უფლება მიეცა, შეეწერებინა ავტონომიური რესპუბლიკების და რეგიონების კანონების, დეკრეტებისა და დადგენილებების მოქმედება. პრეზიდენტის არჩევა დასაძვები იყო შეუზღუდავი ვადით, ხოლო მის იმპინმენტს პარლამენტის დეპუტატების ხმათა სამი მეოთხედი სჭირდებოდა.³⁸ 1991 შემოდგომაზე, როცა გამსახურდიას რეჟიმი სერიოზული გამოწვევის წინაშე დადგა, მან უფრო გაიზარდა საპრეზიდენტო უფლებები. 1991 წლის სექტემბერში შინაგან და საგარეო საქმეთა სამინისტროები, სუკ-ი, იუსტიციისა და თავდაცვის სამინისტროები უშუალოდ პრეზიდენტის დაქვემდებარებაში გადავიდა.³⁹

გამსახურდიას საკანონმდებლო პროგრამა, მიუხედავად იმისა, რომ დიდწილად ვერ განხორციელდა, პრინციპში, დემოკრატიული იყო. ყველაზე სერიოზულ დაბრკოლებას არა ენობრივი ბუნდოვანება ან სამართლებრივი ორანოზონება წარმოადგენდა, არამედ დემოკრატიული პროცესების არასწორი გაგება. პრესის ლიბერალურმა კანონმა, საბოლოო ჯამში, ვერ მოახერხა დაცევა მედიის დამოუკიდებლობა. დამოუკიდებელი გაზეთების გამოცემა გრძელდებოდა, მაგრამ გამსახურდიამ პრესა სამთავრობო რუპორად გადააქცია მიტინგებზე არალოიალური ჟურნალისტების მიმართ გამოთქმული მუქარისა თუ ოპოზიციური გაზეთების „ქალაქის ნაკლებობის“ მიზეზით დახურვის „დამსახურებით“. უწყებრივი პასუხიმიგებლობა მერიის მიერ გამოცემულ გაზეთ თბილისისთვის მან თავის ადმინისტრაციას გადასცა. ის ნიშნავდა მთავარი სამთავრობო გაზეთების რედაქტორებს და საქართველოს ტელევიზიის დირექტორს. 1991 წლის ზამთარში მხოლოდ თითზე ჩამოსათვლელი დამოუკიდებელი გაზეთები დაარჩნენ. რუსული გაზეთი „ნოვაია გაზეთა“ (ყოფილი „მოლოდიოც გრუზი“) და „აბალგაზრდა ივერიელი“ (ყოფილი „აბალგაზრდა კომუნისტი“) 1991 წლის შემოდგომაზე დაიხურა და რიგი ჟურნალისტებისა და პატიმარებს.⁴⁰ 1991 წლის აგვისტოში მოსკოვის პუტჩის შემდეგ არაკეთილგანწყობილი რუსული გაზეთები ერთი თვით აიკრძალა, უცხოელ კორესპონდენტებს კი, რამდენჯერმე მისი მომხრეები დაესხნენ თავს. 1991 წლის სექტემბერში თითქმის 200 ტელეჟურნალისტმა გაფიცვა მოახსო არაოფიციალური ცენზურისა და ტელევიზიის ხელმძღვანელების „ბოლშევიკური მეთოდების“ გასაპროტესტებლად.

გამსახურების პარლამენტისა და სასამართლოს მიმართ ქვედალლური დამოკიდებულება შექმნდა. 1991 წლის ივლისში მან განაცხადა, რომ ხალხის მიერ ნდობის გამოცხადება სჯობდა პარლამენტის მიერ ნდობის გამოცხადებას.⁶¹ 26 მაისს დანიშნულ საპრეზიდენტო არჩევნებამდე უზენაესმა საბჭომ გამსახურდია პრეზიდენტად ერთბაშად აირჩია პარილის თეძი. პარლამენტი რეგულარულად ამტკიცებდა საკონსტიტუციო ცვლილებებსა და სამართლებრივად სადავო კანონებს. 1991 წლის აგვისტოში კანონმდებლებს არანაირი სინდისის ქვენჯა არ განუცდათ, როცა ქართული კომუნისტური პარტიის 64 წევრს სადეპუტატო უფლებამოსილება შეუნეციტეს.⁶² სამართლებრივი მოთხოვნების მიუხედავად, რომელთა თანახმადაც საგანგებო ღონისძიებების გატარებისათვის უცვლელი იყო პარლამენტის თანხმობა, 1991 წლის სექტემბერში გამსახურდიამ შექმნა ეროვნული თავდაცვის საბჭო და განსაკუთრებული უფლებამოსილებები მიანიჭა. მან ნოემბერში შეაჩერა კანონი პოლიტიკური გაერთიანებების შესახებ, დაითხოვა გენერალური პროკურორი და საგანგებო მდგომარეობა გამოაცხადა თბილისში პარლამენტთან შეუთანხმებლად. უზენაეს სასამართლოსა და საკონსტიტუციო ზედამხედველობის კომიტეტს გამსახურდიას ოპონენტების დაცვა არც კი უცდიათ. არც ერთ მათგანს არ გაუპროტესტებია კომუნისტი დეპუტატების პარლამენტიდან გაძევება, ოპოზიციის წევრების დაპატიმრება ან კანონის დამახინჯება, მაგალითად, ნინასნარი პატიმრობის ვადის გაზრდა ბრალის ნარუდგენლად სამიდან ცხრა თვემდე, რათა არ დაეშვათ გია ჭანტურიას ციხიდან გამოშვება.⁶³ არ არსებობდა არც ვერტიკალური პასუხისმგებლობა გამოუცდელი და დენორგანიზებული ხალხის შხრიდან და არც პორიზონტალური - ხელაქმონალობებული ინსტიტუტების შხრიდან, რომლებიც ზოტბას ასხამდნენ აღმასრულებელ ხელისუფლებას. მურმან ომანიძემ, გამსახურდიას ყოფილმა საგარეო საქმეთა მინისტრმა, გამსახურდიას მმართველობის გვიანი პერიოდი აღწერა როგორც „ნამდვილი დიქტატურა“. მისი თქმით, ეს იყო „ერთი პირის მმართველობა, ერთი ინდივიდის მიერ ძალაუფლების სრულად და აბსოლუტურად უზურპირება. ვინა იყო უმაღლესი საბჭო, მთავრობა? არავის არაფერი ეკუთვნოდა. ის [გამსახურდია] ნეცეტდა თავად ყველაფერს.“⁶⁴ ბედის ირონიით, რაც უფრო მეტ ძალაუფლებას იხვეჭდა გამსახურდია, მით უფრო უძლური ხდებოდა. კანონის ბოროტად გამოყენებამ შეინირა მისივე ლეგიტიმურობა. 1991 წლის შემოდგომაზე მისი ძალაუფლება მხოლოდ თბილისის ცენტრალურ უბნებსა და ორიოდ ერთგულ პრევექტს თუ სწედებოდა. დასავლეთის სახელმწიფოებთან უბემ დამოკიდებულებას ქართულ ელიტის იმედგაცრუება დაემატა. გამსახურდიას საგარეო პოლიტიკა იყო პრავატიზმის, მონიზმის და ანტიკომუნისტის ნახაი. ის მჭირდოდ იყო გადაჯაჭვული საშინაო პოლიტიკასთან. მაგალითად, მისმა უუნარობამ, გადაეჭრა ეროვნულ უმცირესობათა პრობლემა მინ, საქართველოში გარედან

ჩარევის საფრთხე გაზარდა, სტიმული მისცა მეზობელ სახელმწიფოებთან მტრობის გაღვივებას და დააზარალა მისი ურთიერთობები დასავლეთთან. მისი პოლიტიკა სამხრეთ ოსეთთან მიმართებით დასავლეთის ქვეყნებმა აღიქვეს როგორც ადამიანის უფლებების დარღვევა და მისმა უუნარობამ გაეკონტროლა საქართველოს ტერიტორია, უარყოფითად იმოქმედა საერთაშორისო აღიარებაზე. 1991 წლის ბოლოს საქართველო იყო ერთადერთი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკა, რომელსაც არ ჰქონდა მიღებული დე იურე აღიარება დასავლეთის ქვეყნებისაგან.

გამსახურდიას ანტიკომუნისტური რუსეთთან, საბოლოოდ, მოახდინა საქართველოს იზოლირება. საბჭოთა კავშირი, როგორც ყოფილი იმპერიული სახელმწიფო, საქართველოს განსაცდელისათვის განტყვევის ვაცად იქცა. გამსახურდია სათავესოვდ იყენებდა ქართველების ისტორიულ ვიქტიმიზაციის გრძობას. მაგრამ ის აქ ნაახყვდა დილემას: როგორ უნდა შეერწყა ერთმანეთისთვის რადიკალური ნაციონალიზმი სამინაო დონეზე და ყოფილი კოლონიური ცენტრიდან ეკონომიკური დახმარების მიღება? საქართველოში მარცვლულის, გაზისა და სანეავის 100% ჩრდილოეთიდან შემოდიოდა. ხილისა და ბოსტნეულის საშოვდაექესი პროცენტი, ლენის 60% და კონიაკის 93% გადიოდა საბჭოთა კავშირში, უმეტესად რუსეთში.⁶⁵ გამსახურდიამ თავიდანვე აღიარა, რომ თანდათანობით და „ცივილური“ გამოყოფა იყო საჭირო სსრკ-დან. მას არ აქვდა პრავდატულობა, რათა მოლაპარაკება გაემართა ელცინის რუსეთთან ან სხვა ყოფილ, მეზობელ საბჭოთა რესპუბლიკებთან ეკონომიკურ და პოლიტიკურ შეთანხმებებზე. მოუხდავად მისი ღრმა რწმენისა, რომ სომხეთსა და აზერბაიჯანის ტერიტორიული პრეტენზიები ჰქონდათ საქართველოსადმი. მაგრამ, არჩევიდან ექვს თვეში, 1990 წლის ოქტომბერში გამსახურდიამ საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, მოუხდავად იმ მოსალოდნელი მძიმე შედეგებისა, რაც ამ ფაქტს შეიძლებოდა მოჰყოლოდა საქართველო-რუსეთის ან სხვა რესპუბლიკებთან პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობებისთვის.

გამსახურდიამ რადიკალური ანტიკოლონიური ლიდერთათვის უწვევლო გზა აირჩია. მან ყოფილ კოლონიურ ქვეყანასთან შეგუებას მისი უარყოფა ამჯობინა. მისი მთავრობა მუდმივად კრიზისულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა სსრკ-თან: კონფლიქტები სეპარატისტულ სამხრეთ ოსეთთან და აფხაზეთთან, გორბაჩოვის საერთო საკავშირო რეფერენდუმის ბოიკოტირებათუ უარის საკავშირო ხელშეკრულების დადებაზე. საქართველოს მიერ სსრკ-ს როგორც ოკუპანტი ძალის აღიარება, საქართველოს კანონმდებლობისათვის უპირატესობის მინიჭება საერთო საკავშიროსთან მიმართებით, სუკ-ის „ნაციონალიზაცია“ 1990 წლის ნოემბერში და საბჭოთა სამხედროებისთვის არჩევნებში მონაწილეობის აკრძალვა გონივრული ნაბიჯები იყო ეროვნული მთავრობის მხრიდან – მაგრამ გამსახურდიას 1991 წლის სექტემბერის გადაწყვეტილებამ, გაუნყვიტა ოფიციალური

ურთიერთობები საბჭოთა კავშირთან საქართველოს აღიარებაზე უარის თქმის გამო, მხოლოდ გააძლიერა საქართველოს იზოლაცია და დაამძიმა გამსახურდიას პრობლემები.

გამსახურდიას გულუბრყვილოდ სჯეროდა, რომ ქრისტიანული საქართველო უძველესი დროიდან იყო ევროპული ცივილიზაციის ნაწილი, რაც საქართველოს ევროპული სახლისაკენ უხსნიდა გზას. „ჩვენ ქართველებს ყოველთვის გვქონდა ევროპული ორიენტაცია“, აცხადებდა ის, „ჩვენ გვინდა, რომ ვიყოთ ევროპული სახლის ნაწილი“.⁶⁰ მუსლიმები, მეორე მხრივ, იყვნენ კლასიკური „სხვები“, რომლებიც ქართული კულტურული გადარჩენის საფრთხეს ქმნიდნენ. გამსახურდიას დასავლეთი ნარმოდგენილი ჰქონდა როგორც დამოუკიდებელი საქართველოს ახალი მფარველი, მაგრამ 1991 წლის აგვისტოში პრეზიდენტ ბუშის ცნობილი „Chicken Kiev“ (კიევიური კატლექტი) სიტყვის შემდეგ უკრაინის უმაღლეს საბჭოში, რომელმაც ხაზგასმით დაგმო „ეთნიკურ ზიზღზე დამყარებული თვითმკვლელი ნაციონალიზმი“ და აშშ-ს მხარდაჭერა აღუთქვა გორბაჩოვს კავშირის ხელშეკრულების პროექტის საკითხში. გამსახურდიამ ბუში დაადანაშაულა „კომუნისმის, ტირანიისა და ყალბი რეფორმების“⁶¹ მხარდაჭერაში. დასავლეთის მფარველობის ძიების ნაცვლად მან ირჩია რეგიონული მხარდაჭერა. მან შემოიტანა საერთო კავკასიური ცივილიზაციის იდეა და გამოაცხადა კავკასიელ ხალხთა ფორუმის შექმნის აუცილებლობა.⁶² მან განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობები დაამყარა ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიურ რესპუბლიკასთან. ამ აღიანსმა ტრადიციულ მუსულმან მტრებთან, რასაც თენგიზ სიგუამ უწოდა საქართველოს მხარდი „ალბანიზაცია“ გამსახურდიას პერიოდში, ჩამოამორა საქართველოს ბიზნეს- და საგარეო პოლიტიკური ელიტა, რომელსაც სურდა არა მხოლოდ საერთაშორისო საზოგადოებაში შესვლა, არამედ რუსეთთან ვაჭრობის გაგრძელება. დასავლეთის მხარდაჭერის არარსებობამ ქართული საზოგადოების გარკვეული ფენების იმედგაცრუებასა და პრეზიდენტის პოლიტიკურ დასამარებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა.

დასასრული

1991 წლის შემოდგომაზე დანაცვლებული პოლიტიკური კრიზისი გამსახურდიას რეჟიმის დასასრულის დასაწყისი აღმოჩნდა. აგვისტოს მოსკოვის პუტჩის შემდეგ ეროვნული გვარდიის გაძლიერებით შემინებულმა გამსახურდიამ გვარდია საქციალური დანიშნულების მილიციის რაზმის (ომონის) ქვედანაყოფად აქცია და დაითხოვა მისი მეთაური თენგიზ კიტოვანი. როგორც ამბობდნენ, ამ გზით დაიცვა გვარდია პრეზიდენტმა საბჭოთა სამხედრო ძალებისგან.⁶³ კიტოვანი, ყოფილი მოქანდაკე და გამსახურდიას

სკოლის ძველი მეგობარი, არ დაემორჩილა ამ გადაწყვეტილებას. მან 15000-იანი ეროვნული გვარდიის ერთგული ნაწილი (მას იცნობდნენ ბატყას ანუ „მატყარა მამის“ მეტყახელით) თბილისის ჩრდილოეთიდან 40 კილომეტრში რკონის ტყეში გადაიყვანა. მას შეუერთდა გამსახურდიას პრემიერ-მინისტრი თენგიზ სიგუა, რომელსაც აგვისტოს პუტჩამდე უკვე ემუქრებოდნენ გათავისუფლებით. გამსახურდიამ საპასუხოდ სუკ-ი გადააკეთა ეროვნული უშიშროების დეპარტამენტად, მოგვიანებით სექტემბერში კი – სამინისტროდ. სექტემბერში მან შექმნა ეროვნული უშიშროების საბჭო, რომელშიც შედიოდნენ ძალოვანი ორგანოები და მასთან დაახლოებული მრჩეველები.⁷⁰

ამ ინსტიტუციურმა ცვლილებებმა, გამსახურდიას მონოდებებმა ერთიანობისაკენ და ეროვნული გვარდიის სტატუსის აღდგენამ გვარდიას ქედი ვერ მოადრეკინა. 2 სექტემბერს ოპოზიციური მიტინგი კინოს სახლთან თბილისის ცენტრში სისხლისღვრით დასრულდა, როცა სამთავრობო ძალებმა ცეცხლი გაუხსნეს მომიტინგეებს. ქართველებისათვის შორეული კოლონიური ცენტრის წინააღმდეგ წარმოსახვითი ათწლეულებით გამოტარებული სოლიდარობის შემდეგ ეს მეტისმეტად მტკიცეული აღმოჩნდა. ქართველები ესროდნენ ქართველებს. ეს აღლიერებდა ოპოზიციას და აღრმავებდა ხალხის იმედგაცრუებას. რუსთაველის გამზირზე ბარიკადები აღიმართა, პარლამენტის შეშობა დროებით შეჩერდა და 11 სექტემბერს 27 პოლიტიკური პარტია და ორგანიზაცია, რომლებიც სულ რამდენიმე თვის წინ ერთმანეთს ექიმებოდნენ, გაერთიანდნენ პრეზიდენტის გადადგომის მოთხოვნით.⁷¹ გამსახურდიას როგორც „ერის მამის“ როლი იოლად დასაცავი აღარ ჩანდა. გამსახურდია სერიოზულად დაასუსტა სექტემბრის მოუღენებმა, მაგრამ ის ადნაშაულებდა არასაპარლამენტო ოპოზიციას და ქართველებს ბანდიტების „ლიკვიდაციისაკენ“ მოუწოდებდა. ამან შენიღბა სამოქალაქო ომის განზრახვა, ბოლო ოპოზიციის დემონიზაციამ ამ უკანასკნელში წინააღმდეგობის სურვილი გააძლიერა. შემდგომი სამი თვის განმავლობაში გამსახურდიას ძალოუფლება დაქუცმაცდა, ვინაიდან ოპოზიციისათან მოლაპარაკების ყველა რაუნდი ჩაიშალა, ცხადი გახდა, რომ გამსახურდიას მცირე პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო მხარდაჭერა დარჩა. ის კომპრომისისა და გაერთიანებისაკენ მოუწოდებდა. მაგრამ პროვინციებიდან ჩამოჰყავდა მხარდაჭერები, რომლებიც კარგებს შლიდნენ მთავრობის სასახლის წინ. მისი დასაყრდენი მრგვალი მაგიდა-თავისუფალი საქართველო დაიშალა. გამსახურდიას ყოფილმა მომხრეებმა – ქარტია 91 – საქართველოში საყოველთაო სამოქალაქო მშვიდობის დაცვა, დაფუძნება, წინასწარგანზრახულად მოუთითებდა რა, ჩეხოსლოვაკიის ადამიანის უფლებათა დაცვის ორგანიზაციაზე, ქარტია 77-ზე, ამ ახალმა საპარლამენტო ფრაქციამ ბოლო მოუღო საკანონმდებლო ორგანოს უგუნურ ერთსულოვნებას. პატრიარქის მხარდაჭერით ქარტია

91-მა დავგმო „ყაზარმული დისციპლინა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში“ და მოითხოვა „თავისუფალ აზრზე და გამოხატვაზე ზენოლის დასრულება“.²² ოქტომბერში რიგმა შედარებით ზომიერმა პარტიებმა – სახალხო ფრონტმა, მენანებმა და რესპუბლიკურმა პარტიამ – დააფუძნეს საქართველოს დემოკრატიული მოძრაობა, რომლის ერთ-ერთი მიზანი იყო საპრეზიდენტო სისტემის საპარლამენტო სისტემით შეცვლა. პარლამენტში ნამდვილი დებატები გაიმართა. დეპუტატების მიერ დარბაზის მასობრივად დატოვებამ აჩვენა, რომ გამსახურდიამ აქამდე მის შორილ ორგანოზე კონტროლი დაკარგა. რუსთაველის გამზირი პროტესტის ნიშნად მოშიმშილეებით, ანტისამთავრობო ლოზუნგებითა და დემონსტრანტებით გაივსო. სიტყვით გამომსვლელობა ხმა ღამულ ექოდ ისმოდა. ავტომატქანებისაგან, ყუთებისა და მიღებისაგან შექმნილი ბარიკადები აღმართული იყო ოპოზიციის შტაბებთან. გამსახურდია მთავრობის სასახლეში რჩებოდა ეროვნული გვარდიის ერთგული ნევრების, შაოსანი ქალებისა და მთავარ შესასვლელთან კარებში გამაგრებული პროვინციელი მხარდამჭერების ამარა.

1991 წლის სექტემბრიდან ნოემბრამდე თბილისი ფიზიკურად იყო გაყოფილი. ოპოზიცია გამაგრებული იყო ფილარმონიაში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტსა და ტელევიზიის სტუდიებში. მხედრიონს ქადრაკის სასახლეში ჰქონდა მონყობილი თავისი შტაბ-ბინა. გამსახურდიას ძალები აკონტროლებდნენ მთავრობის სასახლეს და რუსთაველის გამზირზე მდებარე სხვა სამინისტროების შენობებს. მიმდებარე რაიონებში ვაკესა და ვერაზე უპირატესად დომინირებდა „წითელი ინტელიგენცია“ და „ოქროს ახალგაზრდობა“, რომლებსაც ასე ვერ იტანდა გამსახურდია. იმართებოდა მიტინგები, იქმნებოდა ბლოკპოსტები, ღამღამობით მიმდინარეობდა პიკეტირება კოცონების გარშემო, რასაც თან ერთვოდა ცეცხლსასროლი იარაღიდან გახსნილი ცეცხლი. მუშებით დასახლებული შედარებით არაპრესტიჟული რაიონები: გლდანი, ნაძალადევი და დიდუბე გამსახურდიას უჭერდა მხარს.²³ ქალაქი პარალიზებული გახდა – ბევრი ვერ შეეძინა ღამით გარეთ გასვლას. 16 სექტემბერს ედუპეს ლიდერი გია ქანტურია დღისით მზინით გადმოსვეს თვითმფრინავიდან, რომელსაც გეზი მოსკოვისკენ ჰქონდა აღებული და დააპატიმრეს. ამას მოჰყვა სხვა დაპატიმრებები, მათ შორის იყო პოპულარული ტელეჟურნალისტი ვალერი კვარაცხელია.²⁴ 21 სექტემბერს კიდევ ერთი ხისხლიანი შეტაკება მოხდა. გამსახურდიას სიტყვა, რომელიც მოუნოვებდა ხალხს მოსულიყვენ პარლამენტის დასაკავად, გაუჩერებლად გადაიცემოდა ტელევიზიით. 25 სექტემბერს გამსახურდიამ თბილისში საგანგებო მდგომარეობა გამოაცხადა. გამსახურდიამ საერთო მობილიზაცია გამოაცხადა და პრეზიდენტის მმართველობის დამყარებითა და პარლამენტის დათხოვნით დაიმუქრა. გაჩაღდა ბრძოლები ტელესტუდიებზე კონტროლის მოსაპოვებლად. ჟურნალისტები ოპოზიციას შეუერთდნენ და სახელმწიფო ტელევიზიის

გენერალური დირექტორის გადადგომა მოითხოვეს. კიტოვანის ეროვნული გვარდია ხელახლა დაბრუნდა თბილისში, ხოლო პროვინციებიდან გამსახურდიას მხარდამჭერებით გაქვდილი უამრავი ავტობუსი დაიძრა.

სამოქალაქო ომის დაწყება თბილისის ცენტრში 1991 წელს.

იყო შეთანხმების რამდენიმე მცდელობა. მათ შორის, ეროვნულ გვარდიის მიერ ჯარების გაყვანა, მაგრამ სექტემბრის ბოლოს მოხდა ის, რისიც ყველას ეშინოდა – გაჩაღდა სამოქალაქო ომი, როგორც ირაკლი წერეთელმა, ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიის ლიდერმა შენიშნა 25 სექტემბერის თაობაზე, „ან ჩვენ დავიღუპებით, ან – ის [გამსახურდია]“.⁷⁵

სამხედრო კონფლიქტის ესკალაციამ დრამატული სახე შიილ დეკემბერში, როცა ორივე მხარემ მოიპოვა იარაღი საბჭოთა შეიარაღებული ძალებისაგან, რომელმაც ამ უთანხმოებით კარგად მოითბო ხელი.⁷⁶ მოსკოვი თავიდანვე იყო დაინტერესებული თავისი ბაზების შენარჩუნებით საქართველოში, საქართველოს საბრძოლო ძალები დაკომპლექტებული იყო არაპროფესიონალებისაგან, რომლებიც მოქმედებდნენ არაკოორდინირებულად და რომელთა რაოდენობა 1000-დან 3000 კაცამდე თუ იქნებოდა თითოეულ მხარეს.⁷⁷ ოპოზიციურ ეროვნულ გვარდიას შეუერთდა მხედრონი და სხვა მცირე საპარლამენტო ჯგუფები. ჯაბა ოსელიანი, რომელიც ციხიდან გაიქცა 27 დეკემბერს გია ჭანტურიასთან ერთად,

მეთაურობდა მხედრიონს, ბრძოლა, რომელიც მიმდინარეობდა უპირატესად თბილისის ცენტრალურ რაიონებში, ქალაქის ცენტრის ნგრევით დასრულდა. საქართველოს ისტორიაში პირველი სახალხო არჩეული არაკომუნისტი პრეზიდენტი 15-თვიანი მმართველობის შემდეგ პირველ ექსპრეზიდენტად იქცა. იმ ფაქტმა, რომ სტუდენტების, ოპოზიციონერების, მობალისე მებრძოლებისა და ყოფილი მხჯავრდებულების ასეთმა მცირე და დეზორგანიზებულმა ძალებმა მოახერხეს პრეზიდენტის გადაგდება, ნათლად აჩვენა, თუ როგორი მყიფე გამხდარიყო გამსახურდიას ძალაუფლება.

დასკვნა

1991 წლის აგვისტოს მოსკოვის პუტჩს აჯანყება მოჰყვა გამსახურდიას წინააღმდეგ, თუმცა დაუმორჩილებლობა მანამდე დაიწყო და ძლიერდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ გამსახურდიასე არსებობდა ეჭვები, რომ ის მოსკოვის საგანგებო მდგომარეობის რეაკციური სახელმწიფო კომიტეტის (გეკაჩეპე) გაუღების ქვეშ მოექცა, ეროვნული გვარდიის სტატუსის დაქვეითება, როგორც ჩანს 19 აგვისტომდე იყო დაგეგმილი. გამსახურდიას თავდაპირველი 20 აგვისტოს საჯარო პასუხი პუტჩზე, მიუხედავად ოპოზიციის განცხადებისა, რომ პრეზიდენტმა მიუტყვევებელი სისუსტე გამოიჩინა, საკმაოდ მტკიცე იყო. ის ლიად არ გამობდა გეკაჩეპეს, მაგრამ იცავდა საქართველოს დამოუკიდებლობის უფლებას და დემოკრატიულ სისტემას.⁷⁸

გამსახურდიას დაცემა ხანგრძლივი და გაუთვალისწინებელი ფაქტორების გაერთიანებამ გამოიწვია. არსებითად, მან ვერ შეძლო ქვეყნის სოციალური და პოლიტიკური ძალების ჩართვა სახელმწიფოს აღმშენებლობის პროცესში. 1990-91 წლებში ეროვნული ერთიანობის ემოციური აზვირთება დროებითი აღმოჩნდა, მას ეიფორია უფრო ახლდა თან, ვიდრე საერთო ეროვნული მიზნის გაცნობიერება. საქართველოს მრავალეთნიკური ბუნება, მერყეული ნეოპატრიმონიალურ ტრადიციებთან და ეროვნული ინსტიტუტების არარსებობა, ქმნიდა საზოგადოებას, რომელსაც არ გააჩნდა საერთო ღირებულებები თუ შემწყნარებლობა. სოციალური ურთიერთდამოკიდებულება – რასაც ჯორჯ პერბერტ მიდი ათნლეულების წინ უწოდებდა – ორმხრივ „ეესტებით საუბარს“ – ძალიან სუსტი იყო.⁷⁹ სსრ კავშირმა საქართველოში შექმნა ჩაკეტილი საზოგადოება, რომლის წევრებშიც ფესვგადგმული იყო უნდობლობა სახელმწიფოს მიმართ. მან ხელი შეუშალა დამოუკიდებელი ინტერესთა ჯგუფებისა და პარტიების ზრდას და თრგუნავდა პოლიტიკური შეგუების ჩვევების განვითარებას. სსრკ ხელს უწყობდა გმირის თაყვანისცემას, ადიდებდა სახელმწიფო ძალაუფლებას და აძლიერებდა ჯგუფებს შორის ფარული გარიგებების

სურვილს ყველა დონეზე. გამსახურდია იმ უჩვეულო პოლიტიკური კულტურის ნაწილი იყო, რომელშიც შერწყმული იყო მოდერნიზებული და პრემოდერნიზებული ნიშან-თვისებები. მას შეეძლო მისი ტრანსფორმაცია დაეწყო მაგალითის მიცემითა და თანამშრომლობის მეშვეობით, მაგრამ უაზრო ღონისძიებების, რევოლუციური ბრძოლისა და არაკეთილგანწყობილი ოპონენტების კონტაქტში მისთვის კონტროლის ერთადერთ მექანიზმად საბჭოთა მმართველობის ჩვეული ფორმები იქცა. არ არსებობდა არც ერთი ინსტიტუტი თუ წარმომადგენლობითი მხარე, რომელიც შუამავლობას გაუწევდა ახალ დემოკრატიულ პოლიტიკას, რომლის წესებიც, ისევე, როგორც თუ იცოდა.

ეკონომიკურ დაცემასთან ერთად მიმდინარე სწრაფმა და დამანგრეველმა ცვლილებებმა საქართველოში ინსტიტუციური შენება განსაკუთრებით რთული გახდა. სისტემური ლეგიტიმაცია ფოკუსირებული იყო პრეზიდენტზე, გამსახურდიის პოლიტიკა ნარემატიულობას ნარემატიულობაზე განიცდიდა. რესპუბლიკის ინსტიტუტების გამაგრების სხვა მექანიზმი კი არ არსებობდა. კარგი მაგალითი გახდა ეროვნული გვარდია, გამსახურდიას შუურიგებელი მტერი. პრეზიდენტმა პროფესიული არმიის ჩამოყალიბებას ვერ შეუწყო ხელი, პირიქით, ის დაეყრდნო კოლორიტულ სამხედრო წინამძღოლს, რომელიც ვიგინდართა რაზმებს უნდა ჩადგომოდა სათავეში, მაშინ როცა საქართველოს უამრავი პროფესიონალი გენერალი ჰყავდა. გამსახურდიას არ შეუძლია ხელი ეროვნული გვარდიის შიდა პოლიტიკურ პროცესებში ჩართვისთვის. ის შეიქმნა 1990 წლის დეკემბერში და „გვარდია“ უნდა საბჭოთა კავშირის მხრიდან ანტაგონიზმის ასარიდებლად. ეროვნულ გვარდიას, ანაპროფესიონალურ ორგანიზაციას, რომელსაც სხვა ქართული ინსტიტუტების მსგავსად, „სანდო“ მეგობრები ხელმძღვანელობდნენ, წილად ერგო კლიენტელიზმისა და პიროვნებისადმი ერთგულების საბჭოური მეშვედროება.²⁰ ამან გაართულა ეროვნულ გვარდიაში დამოუკიდებელი ინსტიტუციური სუბორდინაციის დაცვა და ხელი შეუწყო გამსახურდიასა და კიტოვანს შორის პირად ქიშპობას. საქართველოში არ არსებობდა ის, რასაც პანტინგტონი შეიარაღებულ ძალებზე „ობიექტურ“ კონტროლს უწოდებს და არც დამოუკიდებელი და პროფესიული სამხედრო ძალები არსებობდნენ, სამოქალაქო ცხოვრებისგან განცალკევებით.²¹ დამოუკიდებელი საკანონმდებლო ორგანოსა და სასამართლოს არქონამ ზიანი მიაყენა სამოქალაქო თავდაცვას.

და მაინც, მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფოს სუსტი ინსტიტუციური ბაზისის გამო, მეფე არ გამოშვლებულა, ეს გამსახურდიას სტილის ბრალიც იყო. ის იყო რევოლუციონერი – ბუნებით პოლარიზატორი – და წმინდა წყლის ავტორიტარი, რომელიც, საბოლოოდ, ვერ ჩანდა მაკიაველისეულ გადარწმინის პრაგმატულ რეცეპტს, რაშიც შეტოქების დამოშინება, ხალხის უსაფრთხოების უზრუნველყოფა და სახელმწიფოსათვის მო-

კავშირების შემოშორების საკანონმდებლო: გამსახურდიას შეხედულება. 1991 წლის აგვისტოში ეროვნული გვარდიისთვის სტატუსის დაქვეითებამ განაპირობა მისი „ბუნეკრში“ გამოკეტვა. გამსახურდია ცხოვრობდა არქაულ სამყაროში, სადაც ქართველების კანონიერი კუთვნილება უნდა ყოფილიყო ახალ ეთნიკურ საფუძველზე დამყარებული სახელმწიფო. ეს კონცეფცია, გლობალიზაციისა და მასობრივი იმიგრაციის პირობებში, დიდ ხანია უკუგდებული აქვს ევროპის სახელმწიფოების უმეტესობას. მისი ხასიათის უდიდესმა ნაკლმა – უნდობლობამ და მერყეობამ – გამსახურდია ყველა ჯგუფს ჩამოაშორა, რომელსაც შეეძლო დაეცვა მისი რეჟიმი. მათში იგულისხმება არაქართველ პოლიტიკოსთა ელიტა, რუსი და საბჭოთა ლიდერები, ადგილობრივი საბჭოთა ჯარის ნაწილები, დასავლეთის ქვეყნები, ადგილობრივი ინტელიგენცია, პრესა, სტუდენტობა, ყოფილი კოლეგები მთავრობისა თუ ოპოზიციაში, მხედრიონი, ეროვნული გვარდია, და ბოლოს, უბრალო მოქალაქეები. მხედრიონსაც და ეროვნულ გვარდიასაც სტატუსი დაუქვეითეს გამსახურდიას ბრძანებულებით. მხედრიონს სამართლებრივი სტატუსი გაუუქმდა 1990 წლის შემოდგომაზე, ხოლო 1991 წლის თებერვალში დაშლილ იქნა საბჭოთა და ქართული სამხედრო ძალების მიერ.

საბჭოთა შეიარაღებული ძალები და დასავლეთის სახელმწიფოები მზად არ აღმოჩნდნენ, რათა დახმარება გაეწიათ პრეზიდენტისათვის, რომელიც ერთდროულად ახერხებდა ანტირუსულიც ყოფილიყო და ანტიდასავლურიც. მისი კოლეგები, ეროვნული გვარდიის ხელმძღვანელების ჩათვლით, უფრო ნაკლებად მყარად გრძნობდნენ თავს თანამდებობებზე, ვიდრე სტალინის გარემოცვა. ეს საკმარისი მიზეზი იყო გასაჭირში ჩავარდნილი პრეზიდენტის მისატოვებლად. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, გამსახურდია აღმოჩნდა საკუთარი მოხელეების – ინტელექტუალებისა და ჩინოვნიკების – ამბოხის წინაშე. „წითელი ინტელიგენცია“ და პარტიული თანამდებობის პირები გადამტყრებულები იყვნენ გამსახურდიას ანტიმოდერნისტული რიტორიკის, მზარდი ეკონომიკური დაუცველობის, საარსებო საშუალებებისა და გავლენის მოსპობის საფრთხის გამო.

გამსახურდია რევოლუციის ტალღაზე მოვიდა ხელისუფლებაში 1990 წლის ოქტომბერში. ის შეუდგა საბჭოთა სტრუქტურების ნგრევას და 1991 წლის აპრილში ქვეყანა „დამოუკიდებლობამდეც“ მიიყვანა. მაგრამ, მან ვერ შეძლო ახალი სახელმწიფოს აშენება. მისმა ამბიციურმა რადიკალიზმმა ხანგრძლივი რევოლუციური კრიზისი გამოიწვია. არულობამ, გახლეჩილმა პოლიტიკურმა საზოგადოებამ, ქვეყნის ეკონომიკის აწეწით ხალხის გამოფიტვამ მისი რეჟიმი დაასუსტა ჭრელ ოპოზიციისთან შედარებით, რომელსაც ერთადერთი რამ აერთიანებდა – ეს იყო გამსახურდიას მიმართ მტრობა. მართალია, ქართველი სამხედრო ფორმირებები ძლიერ ძალას არ წარმოადგენდნენ, მაგრამ მათმა ლიდერებმა მაინც შეძლეს ძალაუფლების ხელში აღება გამსახურდიას არაკომპეტენტურობისა და პოლიტიკური

შეზღუდულობის გამო, მათ ვერ შიახერხეს მასობრივი შხარდაჭერის მობილიზება და მიზნად დაისახეს შხოლოდ ქართული დემოკრატიული რევოლუციის მოწყობა. ეს არ იყო არც სამხედრო გადატრიალება – „სამხედროებს“ არც პროფესიული ცოდნა ჰქონდათ, არც *esprit de corps* – და არც რევოლუცია, რომელსაც სათავეში პოლიტიკურად გათვითცნობიერებული ინტელექტუალები უდგანან. საკუთარ თავსა და კიტოვანზე საუბრისას იოსელიანი აცხადებდა, რომ „საქართველოში ხელისუფლების სათავეში მოვიდნენ „ცნობილი ქურდი და უცნობი მოქანდაკე“.²¹ ეს გახლდათ უსაფრთხოების შადიებული გარიყული და გაძევებული ადამიანების პუტქი. ფრუსტრირებული ახალგაზრდობა ბრძოლას შეუერთდა არა მხოლოდ დრამატიზმის ძიების სურვილით, საკითხავი იყო, შეძლებდა თუ არა ეს ახალი კოალიცია ნესრიგის დამყარებასა და სამოქალაქო პოლიტიკის ჩამოყალიბებას. „დემოკრატია ლობიოს ქაშა არ გეგონოთ“, გამოუცხადა იოსელიანმა თავის ოპონენტებს.²² რამდენიმე თვეში ჯაბა იოსელიანის, თენგიზ კიტოვანისა და თენგიზ სიგუას შმართუელმა ტრიუმფირატმა მოსკოვში შევარდნაძის კარზე მიაკაკუნა და ქართული პოლიტიკის ცხარე კერძი უფრო გამოცდილს შესთავაზა.